

**רישום לידות, נישואין, גירושין ופטירות
במאה ה-19 בארץ ישראל
שמואל שמיר**

תעודת זהות (תזכרה עות'מניה) על שם ויקטוריה אלוף

ספרי הנפוס הועתקו לסרטי מיקרופילם וסומנו בגנוך המדינה במספרים אלה:

-1885 1878	106 לידות	ספרי נפוס	GN 1212778,25
-1885 1878	106 פטירות		
-1905 1913	161 לידות		
	165 לידות	ספרי נפוס	GN 1212778,43
-1914 1917	166 פטירות	ספרי נפוס	GN 1212790,35
-1905 1910	167 נישואין	ספרי נפוס	

ספרי הנפוס

מקובל לחשוב כי באימפריה העות'מנית – ששלטה על ארץ ישראל במשך 400 שנה והשתרעה מבגדאד במזרח ועד מרוקו במערב ומן המפרץ הפרסי בדרום ועד קרים ונהר הדנובה בצפון – לא היה רישום מרכזי של לידות, נישואין, גירושין ופטירות. עיון בספרי הנפוס (ספרי נפשות) סותר דעה זו.

בספרי הנפוס העות'מניים מצויים:

10 ספרי מיפקד נפתיים שעסקו בלידות.

7 ספרים לרישום נישואין.

8 ספרים לרישום פטירות וגירושין.

ספרי מוכתרים בעברית ובתורכית.

ספרי הנפוס שבגנוך המדינה (465 ספרים וכן ספרים בלתי רשמיים של מוכתרי העדות) מתוארים על ידי פאול אלסברג, מנהל גנוך המדינה (אלסברג, ע' 533-534). הם נערכו על פי חוק המרשם האזרחי משנת 1884, שחוקק במטרה לקיים מרשם תושבים ולקבוע חובת רישום הלידות, הפטירות, הנישואין והגירושין ותוקן בשנת 1905 (הובא בתרגום צרפתי בספרו של George Young, ע' 242-262). ספרי הנפוס לא נרשמו לפי לוח כרונולוגי, אלא לפי המועד בו נתקבלה ההודעה במשרד הרישום או בפרובינציה. שמות הגולדים מופיעים לרוב בשם המשפחה ולא בשם הפרטי. הרישום נעשה בחלוקה לפי הדתות והעדות בערים ובכפרים.

ספרי הנפוס אינם קלים לקריאה ויש צורך במיומנות וניסיון רב אם מבקשים לאתר שמות של מתפקדים יהודים.

להלן תצלום תעודת זהות (תזכרה עות'מניה) משנת 1313 למניין הג'רה על שם ויקטוריה אלוף:

ותרגומה:

ויקטוריה בת שמואל ובוליסה אלוף
ילידת 1313 הג'רה
1312 מאליה (שנת כספים).
בת דת משה (יהודיה).

פלך ירושלים

מקום: ירושלים

מגורים: רחוב השלשלת

מס' הבית 308/1

מס' המקום: מבנה 1.

מפקדי מונטיפיורי

פנקסי הרישומים של מפקדי מונטיפיורי במאה התשע עשרה הם כלי עזר חשובים לחוקר הגניאלוגיה, לגבי תושביה היהודים של ארץ ישראל. יש בהם מידע על המעמד האישי של המתפקדים, על משפחות, לידות, נישואין, ופטירות. הפרטים נרשמו על טפסים שהוכנו מראש לצורך המפקד. הרישומים נועדו לשימוש בעריכת תכניות לשיפור מצבם של היהודים בארץ ישראל, אך למעשה השתמשו בהם לחלוקת נדבות. בקהילה היהודית, שנקראה אז "מילט אל יהוד" (העדה היהודית), נערכו במאה ה-19 חמישה מפקדים בפקודת סר משה מונטיפיורי, בשנים 1839, 1849, 1855, 1866 ו-1875 (שמיר, *לביית אבותם*, מס' 5-6, ע' 5-9). עיון ביקורתי במפקדי מונטיפיורי גותן תמונה נאמנה של מבנה היישוב היהודי בארץ ישראל במאה ה-19, מצבו הכלכלי ופיזורו הגיאוגרפי (אסולין). מניין התושבים היהודים שנפקדו במפקד מ-1839 בירושלים היה 41,000 יהודים, ובסוף המאה הוערך מספרם ב-41,000 יהודים.

הרישומים המקוריים שמורות בג'ואיש קולג' ברמסגט (Ramsgate) שליד לונדון, והעתקים במיקרופילם נמצאים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, במכון לתצלומי כתבי יד עבריים.

רשימות רפואיות

כלי עזר אחר לחוקר תולדות המשפחה הם ספרי בתי החולים, הרופאים, המיילדות והמוהלים בירושלים. רופאים ומרפאות פעלו בארץ ישראל מתקופת התנ"ך והתלמוד. בתקופה מאוחרת יותר ובמיוחד במאות ה-16, 17, ו-18 ביקרו רופאים רבים בארץ כתיירים. אגב סיוריהם הגישו עזרה לאוכלוסייה המקומית, אך לא הטביעו את חותמם על הבריאות והתברואה בארץ. עידן הרפואה המודרנית התחיל כאשר באו ארצה ראשוני הרופאים בעלי ההשכלה האקדמית, במטרה לעסוק במקצועם. החל משנת 1842 ואילך הונהגו רישומים של בתי חולים, רופאים, וספרי קונסוליות.

בתי חולים

בשנת 1842 נפתח בירושלים בית החולים של המיסיון הבריטי, שבראשו עמדו הרופא אלקט גרשטין (Gerstein) והרוקח מלויל ברגהיים (Bergheim). בית חולים זה הוקם על ידי החברה המיסיונרית הלונדונית להפצת הנצרות בין היהודים (London Society for Promoting Christianity Among the Jews). הוא נועד ליהודים בלבד, וכדי למשוך אליו חולים ניהלו אותו על טהרת הכשרות.

כאמור, במאה התשע עשרה היתה ארץ ישראל פרובינציה של האימפריה העות'מנית. הממונים על הפרובינציה היו פחות מתחלפים, ששלטו מערי מגוריהם על הפלך שנפל בחלקם ועל האנשים שהתגוררו בתחומו. כך שלטו בארץ פחה מדמשק, עכו, שכם או ירושלים. הרשות הממשלתית המרכזית לא התערבה בניהול האוטונומי של העדות השונות.

הארץ היתה זלילת אוכלוסין. בשטחה המערבי, בגבולות שנקבעו מאוחר יותר על ידי המנדט הבריטי, מנתה האוכלוסייה בראשית המאה התשע עשרה כ-200 אלף איש בלבד, ואילו בסוף המאה גדלה מאוד אוכלוסייה זו (אין הסכמה בין המדענים על האומדן). משרת הפחה נקנתה מן הסולטן בקונסטנטינופול (איסטנבול של ימינו). הפחה היה מתמנה למספר שנים ובסיום כהונתו הוחלף באחר. הפחות לא היו חסידים של רישומים מסודרים. רישומי לידות, נישואין, גירושים ופטירות נכללו לפעמים בספרי בתי הדין למיניהם בערים השונות (סיג'ילאת [ספרים] של בית הדין השרעי), בספרי הכוללים היהודים, או בספרי הכנסיות הנוצריות, אם כי לא היתה חובה ברורה בנידון.

ספרי הנפוס בארץ ישראל עסקו בתושבים בעלי נתינות עות'מנית. בעלי נתינות זרה נרשמו בקונסוליות השונות, או בבתי הדין של העדות. ראה על כך "מפקדי האוכלוסין העות'מנים בא"י 1875-1918", בהוצאת ארכיון המדינה תשנ"ה, עם עריכה ומבוא מאת יונתן פגיס.

נוסף על ספרי הנפוס היו רישומים של ספרי המוכתרים. ספרים אלה לא היו בשימוש רשמי של השלטונות, אלא בשימוש של מנהיגי העדה או הכפר, כלומר המוכתר. הנכבד המקומי הכין מדי פעם בפעם רשימה של תושבים בני קהילתו, בעיקר לשימוש, אך לפעמים גם בהוראת השלטונות.

הרישום הפך לרישום חובה בתחיקה המנדטורית. עם כיבוש ארץ ישראל על ידי הבריטים הוצאה פקודת בריאות הציבור 1918 (מובאת בחוקי ארץ ישראל כרך 2 דף 1260) ונקבעה בה חובה להודיע על כל לידה למשרד הבריאות תוך 15 יום. חובה זו הוטלה על ההורים, הרופא והמיילדות שהשתתפו בלידה, האימאם ומוכתר הכפר או השכונה. נקבע עוד כי משרד הבריאות, שהפך אחר כך למחלקת ההגירה והסטיטיסטיקה, ינהל פנקס לידות וינפיק תעודות לידה, בתנאים שנקבעו בחוק. לאחר פקודה זו, הוצאה פקודה לרישום נישואין וגירושים, וכן רישום פטירות.

רישום נישואין וגירושים בקונסוליות האנגלית, הגרמנית, האמריקאית ועוד, בתקופת העות'מנים, היה תולדה של הסכמי הכניעה שנחתמו עם "הממלכה החולה" של הסולטן העות'מני. בהסכמים אלה הוקנה מעמד נכבד לקונסולים, כנציגי המעצמות. הם השתדלו להרחיב את שליטתם בדרכים שונות, ביניהן רישום נישואין, גירושים ופטירות של בני חסותם.

בית החולים רוטשילד נפתח על ידי אלברט כהן, שליחה של משפחת רוטשילד, בשנת 1854.
בית החולים "ביקור חולים" נפתח על ידי עדת הפרושים בשנת 1867.
בית החולים "משגב לדך" נפתח על ידי גבירים יהודים מסלוניקי בשנת 1889.
בית החולים העירוני התורכי נפתח בשנת 91 - 1890.
בית החולים שערי צדק נפתח על ידי ד"ר וואלך בשנת 1897.
בית החולים "הדסה".

רופאים

הרופאים שפעלו בארץ ישראל עד אמצע המאה ה-19, היו ללא השכלה אקדמית פורמלית, ולא מוסמכים. רופאים אלה פעלו ברפואה מתוך התנשאות או מחוסר פרנסה אחרת. אחדים מהם שימשו בתפקיד חובש בצבא, או בתפקיד שמש של רופא צבאי. לרבים מחובשים אלה היה ניסיון מעשי רב, הן בדרכי השימוש ברפואות שונות ועוד יותר בהבנת נפש הלקוחות שלהם. הם לא קיבלו אותם במרפאות, אלא היו סובבים בשכונות ובכפרים להביא מזון לחולים (אביצור, ע' 159).

בתי החולים שנפתחו לא היו נגישים ופתוחים לכל חולה או לכל יולדת. הלידות היו מתבצעות, בדרך כלל, בבית המשפחה, לפעמים בעזרת מיילדת, ולפעמים בעזרת בעת המשפחה.

בשנת 1888 נחקקה בתורכיה פקודה האוסרת על עיסוק ברפואה, ברקחות ובמיילדות בלי תעודת מוכרת. בעלי דיפלומה מחוץ לארץ נצטוו לשלוח את תעודותיהם לבדיקה בקושטא הבירה. אלא שבחיי יום-יום לא שינתה פקודה זו דבר, ורופאים לא מוסמכים המשיכו בעבודתם, אם כי נשארו יותר ויותר ב"שולי החיים" (אביצור, ע' 160). בסוף המאה ה-19 עלה מספרם היחסי של הרופאים על זה שבערי אירופה, בגלל ריבוי בתי החולים שהוקמו על ידי מוסדות נוצריים דתיים ומוסדות חסד יהודים.

פתיחת בית החולים המיסיונרי בירושלים גרמה לחרדה רבה בקרב היישוב היהודי, וכעבור שנה שלח משה מונטיפיורי לירושלים רופא יהודי, מטעמו ועל חשבונו, ואתו בית מרקחת. הרופא, ד"ר שמעון פרנקל (1809-1880), פתח בשנת 1843 מרפאה בירושלים וקבל חולים, חילק להם רפואות וטיפל בהם במשך 15 שנה. בארכיונים של בתי החולים שהוזכרו לעיל חיפשנו תיעוד נוסף על לידות ופטירות. כמו כן חיפשנו את ספרי הכוללים, ספרי המוהלים, ספרי המיילדות, ספרי חברות קדישא וספרי קבלנים לעסקי מצבות, כמו משפחת פרנס (מיכל פרנס).

נוכחנו לדעת כי ספרים אלה לא רוכזו במקום אחד. הפנקסים שעסקו בנישואין וגירושין, וכן בקבורה ובמצבות, שרדו בחלקם במשרדי העדות של העדה

הספרדית והעדה האשכנזית, בוועד הכללי של כנסת ישראל, בכנסיות נוצריות, וכן בסיג'לת [ספרים] של בתי הדין השרעיים. רישומים אלה אינם נגישים לציבור הרחב, וחוקר שורשים נאלץ לחטט ולטרוח, ולמסור הרבה סימנים ופרטים לפני שיעלה בידו להגיע לרישום מקורי.

יעקב יהושע, בספריו על לידות בירושלים, מביא רשימה של רופאים שפעלו בירושלים וביניהם: ד"ר מאזראקי (Mazariki), היווני שדבר ספרדית שוטפת.

ד"ר אהרן מזיא, 1858-1930, שחיבר את המילון הרפואי הראשון.

ד"ר אברהם אבושדיד, מי שהיה חותנו של איתמר בן אבי"י (בנו של אליעזר בן יהודה).

ד"ר אהרון יארמנס (Yarmenes) 1859-1924, שעבד ב"שערי צדק".

ד"ר סגל וד"ר א. טורו, רופאי עיניים.

ד"ר אשלר, רופא גרמני, נוצרי טוב לב.

ד"ר נחום קורקידי.

חיפשנו רשימות וספרים של רופאים אלה בתקווה שנוכל להשלים את מחקרנו על המאה ה-19, אך בדיקתנו העלתה חרס.

מיילדות

מקור אחר שחיפשנו היה רשימות המיילדות היהודיות שפעלו בירושלים, בצפת, בטבריה ובחברון. מיילדות אלה טיפלו ביולדות בלי הבלד עדה. ביניהן:

אטקה גודל, בתו של אחד ממייסדי מאה שערים.

חיה בר, שהציגה תעודות מוינה לפני כל רופאי ירושלים (יעקב יהושע, ע' 585).

פיגלה, המיילדת האשכנזיה יפת התואר שהיתה ממונה על מחלקת היולדות ב"משגב לדך".

רחל די-הרוש.

בכורה די-חפץ.

גולדה (פייגה) החירשת.

מאדאם יצחקי.

רחל בקלה אלקלעי, שיילדה את בני משפחתו של הסופר יעקב יהושע (יעקב יהושע, ע' 88).

מקור נוסף

דרך נוספת למצוא רישומים בנושאים שלנו היא בדיקת סידורי התפילה והמחזורים. בעבר – וגם כיום – נהגו לרשום תאריכי לידה, נישואין או פטירות, בשער הסידור או המחזור. כותב רשימה זו מצא את תאריכי הנישואין והלידות במשפחתו, בסידור התפילה של סבו, אברהם יצחק עבאדי, שרשם על חלקה הפנימי של הכריכה, כדלקמן:

ז'וואזאת (התחתנת) בסוכות 1887 תרמ"ח

Alsberg, Paul Abraham. *The Israel State Archives as a source of information on the history of Palestine during the period of Ottoman rule*. In: International Seminar on the History of Palestine and Its Jewish Settlement during the Ottoman Period, Jerusalem, 1970, ed. by Moshe Maoz. Jerusalem, Ben Zvi Institute, 1970.

Young, George. *Corps du Droit Ottoman*. Translated from Turkish. Oxford University Press, 1905. 2v.

שמואל שמיר (מזרחי), יליד ירושלים (1923), הוא בוגר המחזור הראשון של הפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית. משפטן פעיל, בעל תחביבים רבים, וביניהם גיאולוגיה. מושך בעט סופרים, ורשימותיו התפרסמו בעיתונים הארץ, ג'רחלם פוסט, דבר, הבוקר, ידיעות אחרונות, עת-מול, במערכה, קרקע, לבית-אבותם ועוד. חשף וחקר את שורשי משפחתו בירושלים מאז 1643 ועד היום. הוא נשוי למרתה, ואב לאירית, יעל וצבי.

נולדה לי בתי בכורה מלכה ב-15 כסלו 1889
נולד לי בני שלמה ב-24 חשוון 1891
נולד לי בני משה ב-20 טבת 1893
נולד לי בני יצחק ביום שישי 29 תשרי 1898
נולדה בתי מזל-טוב יום שבת ט"ו אב 1900
נולד בני יוסף נסים א' חנוכה 25 כסלו 1902
נולדה בתי רחל שרה ביום שני 17 אלול 1904

ביבליוגרפיה

אסולין, הדסה. מבוא ל"המרכז לחקר תולדות ישראל ע"ש ב. דינור. מפקד יהודי ארץ ישראל (תקצ"ט-1839)". ירושלים, מרכז דינור, 1987.
אביצור, שמואל. חיי יום-יום בארץ ישראל במאה ה-19. תל אביב, עם הספר, 1972.
יהושע, יעקב. ילדות בירושלים הישנה. ירושלים, ראובן מס, 1979-1965.
פגיס, יונתן. מפקדי האוכלוסין העות'מנים בא"י 1875-1918. ירושלים, גנזך המדינה, תשנ"ה.
פרנס, מיכל. משפחת פרנס: ראי לחיי הספרדים בירושלים במאה ה-19. ירושלים, 1981.

האם אבותיכם היו בארץ ישראל ב-1875? *

מרים הרינגמן

הזרות התחילו לפעול וכתוצאה מכך הורגשה יותר ויותר הנוכחות הנוצרית בעיר. יהודים רבים העדיפו את התלות בקונסוליות האירופיות וחוקיהן על התלות בשלטון העות'מני. בהתאם לתקנות החדשות יכלו היהודים למנות רב ראשי משלהם, ה"חכם באשי". דבר זה חיזק, כמובן, את עמדת הספרדים.

התיישבות היהודים בירושלים במאה ה-19

כפי שהזכרנו, בתחילת המאה ה-19 היו הספרדים את הקבוצה החזקה. הם התחילו לבוא ולהתיישב בירושלים כבר במאה ה-16, לאחר שנדדו מספרד מזרחה, אחרי הגירוש ב-1492. כאשר היהודים התחילו לצאת אל מחוץ לחומות העיר העתיקה, בסביבת שנת 1870, השתנה המצב ומספר הספרדים והאשכנזים השתווה פחות או יותר. בתחילת המאה ה-19 חיו בירושלים כ-2000 ספרדים, ולא יותר מקומץ אשכנזים, ביניהם כעשר משפחות של "פרושים" כמו משפחת ר' מנחם מגדל מסקלוב ור' אברהם שלמה זלמן צורף. היו גם כ-20 איש מתלמידי הגאון מוילנה. המגפה בשנים 1812-1814 היכתה קשות באנשי הגליל, וחלק מהם נמלטו לירושלים, ביניהם המשפחות שנזכרו לעיל.

בשנת 1870 היו, לפי האומדן, כ-11,000 יהודים בירושלים, כמחצית מהם אשכנזים ומחצית ספרדים. ב-1875 המספר גדל, ומוערך כ-12,000 עד 15,000 נפש, תלוי מי עושה את ההערכה. עם הקמת השכונות היהודיות מחוץ לחומה גדל גם מספר היהודים שם.

המצב הכלכלי בארץ ישראל במאה ה-19

המצב הכלכלי של כל היהודים היה קשה. הספרדים החזיקו במושכות הקהילה והם היו גם נציגי כל הקהילה היהודית לפני השליטים הזרים. מבחינה כלכלית, היו ארבע קבוצות עיקריות: הראשונה היתה הקבוצה שהתקיימה מה"חלוקה" – כספים שהגיעו מחוץ לארץ. השנייה כללה את ילידי ירושלים שעבדו כבעלי מלאכה או פועלים פשוטים. השלישית היתה קבוצת הסוחרים, ולבסוף קבוצת העשירים, שהביאו כסף מחוץ לארץ ובאו לחיות בארץ את ימיהם האחרונים. היו ביניהם מספר אלמנות ספרדיות עשירות, שבאו לירושלים עם משדתיהן, וחלקן יכלו להרשות לעצמן להינשא שנית לתלמיד חכם עני.

היו לקהילה שני מקודות הכנסה – פנימי וחיצוני. מקור הכנסה פנימי חשוב בא מירושות: אם לא היה בעיר יורש לנפטר מסוים, עבר העיזבון לידי הקהילה. כמו כן היה מס על יין. השד"דים הביאו תרומות מחוץ לארץ. אחדים מהם פעלו בתורכיה, ואחרים הגיעו לצפון

¹ פורסם ב"אבותינו", גיליון החורף.

אם אבותיכם חיו בארץ ישראל במאה ה-19, ייתכן שמפקד האוכלוסין של משה מונטיפיורי יכול לעזור לכם. החברה הגניאלוגית הישראלית נמצאת עתה בעיצומו של פרויקט תיעוד החומר העברי ותרגומו לאנגלית, כחלק מההכנות לכנס הבינלאומי לגניאלוגיה היהודית שיתקיים בירושלים בחודש יולי השנה. אני עובדת על מפקד מונטיפיורי משנת 1875, שיהיה מוכן, אנו מקווים, לקראת הכנס.

על משה מונטיפיורי

משה מונטיפיורי היה אגדה כבר בחייו. לא רק שהוא עמד לימין אחיו היהודים בפרשת עלילת דמשק, אבל היה גם נדבן גדול הן באנגליה והן בארץ ישראל ובמקומות אחרים. הוא ביקר מספר פעמים בארץ הקודש – ביקורו הראשון היה בשנת 1827. הוא ניסה להפוך את היהודים המקומיים ליצרניים יותר ובין היתר בנה את טחנת הרוח בירושלים כתמריץ ליהודים שעזבו את העיר העתיקה והתיישבו בשכונת משכנות שאננים, השכונה הראשונה מחוץ לחומות, כדי לספק גם פרנסה וגם קמת.

אחת התרומות החשובות שלו בזירה המקומית היתה הארגון והביצוע של מפקד האוכלוסייה היהודית. בוצעו חמישה מפקדים: 1839, 1849, 1855, 1866 ו-1875, במטרה לנהל טוב יותר את מתן צדקה לתושביה היהודיים של הארץ שרובם היו עניים מאד. המפקדים מתוארים במאמר שכתב גיל רוזנשטיין ל"אבותינו" בקיץ 1992, והודפס מחדש ב-1995, בספר "מדריך למחקר בגניאלוגיה יהודית בישראל" מאת סליאן אמדור זק והחברה הגניאלוגית הישראלית. במאמר זה אתמקד ברקע של המאה ה-19 בארץ, ובנתונים המופיעים במפקד האחרון שנערך ב-1875, שתרגמתי ומיחשבתי.

יהודים בארץ ישראל במאה ה-19

בתחילת המאה ה-19, רוב היהודים שהתגוררו בארץ ישראל היו ספרדים. הם דיברו לאדינו ו/או ערבית והיו מסוגלים לשוחח ולקשור קשרים עם תושבי המקום. הארץ היתה חלק מהאימפריה העות'מנית, שבירתה היתה קושטא (קונסטנטינופול). בין 1831 ו-1839 כבש מוחמד עלי, פחה מצרים, את ירושלים והנהיג בה מידת מה של ליברליזציה. התאפשר ליהודים לתקן את בתי הכנסת הספרדיים ולרכוש בתים בעיד העתיקה. נבנה אף בית כנסת חדש, "מנחם ציון", שהיה חלק מבית הכנסת "החורבה". גם לא נוכל להתעלם מרעידת האדמה בשנת 1837 ומעליית יהודים מגרמניה ומהולנד באותו זמן, וכן מעליית החסידים. אחרי 1840, חזר השלטון התורכי (עד 1917), וגם הקונסוליות

אפריקה ולאירופה. אחרי שגדלה במקצת האוכלוסייה האשכנזית בירושלים התחילו גם יהודי רוסיה, ליטא ופולין לשלוח כספים. איך חולקו הכספים? שליש לתחזוקת הקהילה, שליש לתלמידי החכמים בעיר ושליש לחברי הקהילה האחרים, לפי צורכיהם. כאשר אנשי ה"כוללים" התחילו לפעול במקום, פחת הצורך בשד"רים לחוץ לארץ ובפקידים המקומיים.

מפקד מונטיפיורי לשנת 1875 – ספרדים

כ-200 עמודים בפנקסי המפקד מתעדים את הכוללים השונים בירושלים. הספרדים נרשמו כולם כבני קהילה אחת, ללא קשר למקום מוצאם – יהא זה פס במרוקו, מונסטיר במקדוניה, חלב בסוריה, איסטנבול בתורכיה או אף גרוזיה או עירק. הכתובות ניתנו לפי "חצרות", ולכל חצר היה שם ומספר. לדוגמה, החצר מספר 101 היא "החצר של אלמנת שלמה קריספין", והתגוררו בה שש משפחות שונות. לכל משפחה נרשם מספר הנפשות בה, ובתחתית העמוד הסיכום. לגבי כל אדם נרשם מקום הולדתו, גילו בשנת 1875, שנת עלייתו ארצה, מצבו הכלכלי, עיסוקו, מצבו המשפחתי, מספר הילדים, שמות הילדים (לא תמיד) והערות. לא לכל המתפקדים יש שמות משפחה, חלקם קרויים בשם אביהם. לעיתים נרשם גם אם האדם הוא כהן או לוי. האלמנות וילדיהן היתומים נרשמים בעמודים נפרדים. נמצאים לפעמים עמודים מיוחדים ליתומים מאב ומאם. בראש חלק המפקד הון בספרדים נמצאת רשימה של רבנים המקום.

יש צורך להשוות את המפקד הזה עם המפקדים הקודמים, כדי למצוא את השווה והשונה בנתונים. הנתונים נרשמו בכתב יד – כתב רגיל או כתב רש"י – ולעתים קשה לפענח אותו.

מפקד מונטיפיורי לשנת 1875 – אשכנזים

(חסידי חב"ד)

לגבי האשכנזים, התפלגות הרישומים היא שונה לגמרי. המתפקדים שייכים לכוללים, שמצידם שייכים לאזורים גיאוגרפיים מסוימים או לקבוצות חסידים. בכולל של חסידי חב"ד רשימה של כ-24 מנהיגים ותלמידי חכמים. בעמוד הראשון מופיעים אברהם סטאצ'ר, אהרן ליפקין וישעיהו אורנשטיין. אורנשטיין מכונה "סופר" שיכול להתפרש הן כסופר סת"ם והן כרושם הנתונים. לגבי אורנשטיין רשום כי הוא נולד בארץ והיה בן ארבעים בעת המפקד, כלומר נולד בשנת 1835. הוא נשוי לציפה ויש לו שתי בנות. הוא הסופר של הכולל. לגבי סטאצ'ר רשום שהוא בן שבעים, נולד באווארדאק עלה לארץ ישראל בשנת תרכ"א (1861) ונשוי לברכה. הוא נרשם כמנהיג הקהילה ומרכז הלימודים. ליפקין נולד בטלצ'אן, הוא בן 43, בא לארץ בתר"ז, נשוי לרבקה ויש לו שתי בנות. הוא ממנהיגי הקהילה וגם עוסק במשא ומתן.

לאחר נתוני הכוללים, יש מספר עמודים ובהם נתונים על בתי המדרש, כגון שם המנהל ומהלך הלימודים, שם המלמד וגובה משכורתו, מספר התלמידים, נושאי הלימוד, שיטת הלימוד, ומספר השעות המוקדשות לכל נושא. שלוש חברות החסד הרשומות הן חברת גמ"ת, חברת קדישא וחברת ביקור חולים. לגבי כל אחת מהחברות רשום איך היא מנוהלת, מי המנהל, הגזבר, המזכיר והשמש, התקנות והכללים, ולבסוף ההכנסות וההוצאות.

כוללים אשכנזיים נוספים

הכוללים האשכנזיים האחרים הם הפרושים מראסין והכוללים הקשורים לאזורים גיאוגרפיים: אוסטריה-גליציה, מינסק, וולדין, סובלקי (ליטא), הו"ד (הולנד וגרמניה), וילנה, ורשה, קורלנד וקרלין. גם כאן רשומים הנתונים היסודיים – שם המשפחה והשם הפרטי, הגיל, תאריך העלייה, המצב הכלכלי, המקצוע, הילדים והערות. האשכנזים רשמים בדרך כלל את שם האישה, וברשימות האלמנות מקורלנד ניתן למצוא גם את שם הבעל המנוח. לגבי היתומים נרשם אם הם לומדים או עובדים כשוליות אצל בעלי מלאכה. מספר הרשומים בכולל זה אינו גדול – 574 נפש.

סיכום

בסיכום העבודה על מפקד 1875 ניתן לומר כי הנתונים מוכנים לשימוש, בשביל כל מי שמחפש את אבותיו בירושלים. יש עוד לעבוד על הרשימות הדומות במקומות אחרים כמו צפת, טבריה, חיפה, חברון ויפו, וכן הרשימות של היהודים שבאו מגרוזיה. אנו מקווים כי כל החומר יהיה מוכן לכנס 2004 בירושלים.

ביבליוגרפיה

בן אריה, יהושע. עיד בראי תקופה – ירושלים במאה התשע עשרה. ירושלים, מכון בן צבי, תשל"ז.
מרים הרינגמן-גויטיין נולדה בניו יורק בשנת 1944 ומתגוררת בירושלים למעלה מ-44 שנה. היא המזכירה הכללית של חג"י ומשתתפת בוועדת ההכנה של כנס 2004. היא יו"ר ועדת הארכיונים. מאז 1982 היא חוקרת את תולדות משפחתה ומשפחת בעלה, ויש במסד הנתונים שלה למעלה מ-10,000 שמות. היא חוקרת את המשפחות:

Haringman, Waas, Slap, Furth, Kroonenberg, Verdoner, van Frank, Haring, Goitein, Hahn, Zweigbaum-Barnett, Hecht, Baneth, Walk.

יש לה תואר שני מהאוניברסיטה העברית בנושא יהדות בת זמננו, והיא פיתחה פרויקטים גיאולוגיים בבתי הספר בארץ. יש לה ארבעה ילדים ושבעה נכדים.

המחקר הגניאלוגי והמקורות הארכיוניים באינטרנט

הרייט קסו

להלן דוגמות של אתרי אינטרנט שבעמוד הבית שלהם קיים מידע להדרכת החוקר הגניאלוג:
הארכיון הציוני המרכזי (CZA), ירושלים
<http://www.wzo.org.il/cza>
זהו הארכיון ההיסטורי הרשמי של האירגונים הבאים:
ההסתדרות הציונית העולמית, הסוכנות היהודית, הקרן הקיימת, קרן היסוד והקונגרס היהודי העולמי. בארכיון גם תעודות השייכות לאישים שהיו קשורים להקמת מדינת ישראל.

הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי (CAHJP), ירושלים
<http://sites.huji.ac.il/archives>
הקישוריות באתר זה כוללות: מי משתמש בארכיון, הארכיון במספרים, איורים נבחרים, מבחד מן האוסף, ארכיון פרטי, וכן מידע על האוספים ויצירת קשר.

National Archives and Records Administration (NARA) Washington, D.C.
(הארכיון הלאומי ומינהל הרישומים, וושינגטון, ארה"ב)
<http://www.archives.gov>
בעמוד הבית מתואר הארכיון כמרכז הרישומים הלאומי של אמריקה. המקורות באינטרנט הם קטלוג המחקר הארכיוני (Archival Research Catalog, ARC), ארכיון הרישומים האלקטרוניים (Electronic Records Archives) ורישומי ההגירה וההתאזרחות (Immigration and Naturalization Records).

Public Record Office (PRO). United Kingdom

משרד הרישום הציבורי, הממלכה המאוחדת.
<http://catalogue.pro.gov.uk>
עמוד הבית מציין כי האתר מספק קטלוג של הארכיונים של המימשל המרכזי, בתי המשפט וגופים ממלכתיים נוספים. ניתן להירשם באתר ולהזמין את התעודות מראש, או להשתמש בקטלוג בעזרת מנועי החיפוש השונים שלו. אתר הקשור לאתר זה הוא FamilyRecords.gov.uk שכל מטרתו היא לעזור למצוא את המקורות הנחוצים במחקר המשפחתי.

ארכיונים אחרים שניתן למצוא באינטרנט הם:
State Archives in Poland –
<http://archiwa.gov.pl>
New York City Department of Records and Information Services (DORIS) –
<http://nyc.gov>

מחקר גניאלוגי ומחקר היסטורי הם למעשה שווים במהותם. מטרת ההיסטוריון היא לתעד אירועים היסטוריים. חוקר המשפחה (הגניאלוג) מטרתו לתעד את ההיסטוריה של משפחה מסוימת, המתחילה במשפחה אחת ויכולה להתפרש על פני דורות וענפי משפחה רבים במאות הקודמות. אם כי ההיסטוריון משתמש בהתרחשויות ובתולדות האישים כדי להסביר את התפתחות האירועים בהקשר רחב יותר מאשר הגניאלוג, הרי הנתונים ששניהם מחפשים הם דומים למדי. החיפוש אחר נתונים חיוניים (לידה, נישואין ופטירה) ואימותם, המידע הגיאוגרפי, והמסגרת החברתית, הפוליטית והכלכלית – כל אלה מהווים מטרה לשניהם. כפי שמצביעות שיטות המחקר, הארכיונים ממלאים תפקיד נכבד בשליפת הנתונים הנחוצים כדי לספק תיעוד לשתי המטרות.

קוראי פירסום זה יודעים היטב מהי הגדרת ארכיון ותכולתו. ספרייה, גם אם יש בה לעיתים חומר ארכיוני, אינה ארכיון. ההבדל הוא במהות החומר, אירגונו ותיאורו. החומר המודפס שבספריות מאורגן על פי תבנית של נושא/מיון ומתואר על ידי כללי הקיטלוג המקובלים בספריות. תעודות ומסמכים חד פעמיים המהווים את החומר הארכיוני מסודר לפי המקור, כלומר לפי המשרד, המדור, או היחידה שמשם החומר מגיע, ולרוב הוא מאורגן לפי סדר כרונולוגי. הספריות, הפתוחות בדרך כלל לציבור הרחב, אינן מוגבלות על ידי אילוצים חוקיים כמו הארכיונים. אני מבקשת לציין כאן מהם סוגי הארכיונים היכולים להיות לעזר לגניאלוגים ומה ניתן למצוא באינטרנט, שהוא הטכניקה החדישה ביותר המאפשרת לחשוף את תולדות המשפחה.

השימוש בארכיונים לא השתנה, למעשה, חוץ מאפשרויות הגישה לציבור. התקדמות טכנולוגית זו, הקשורה לגישת הציבור לארכיון, היא רלבנטית ושימושית ביותר לארכיון, לספרייה ולגניאלוגיה. המובאה הבאה, מתוך "The Archivist", מתאימה לכל אוסף ארכיוני, יאה זה ממלכתי, ציבורי או פרטי, אם המטרה היא לאפשר גישה נוחה וקלה: "מיחשוב רישומי המורשת התרבותית במטרה לאפשר גישה נוחה באינטרנט לעושר של האוספים הארכיוניים שלנו הוא היעד של ממשלת קנדה ושל הארכיון הלאומי של קנדה. ככלי לגישה נוחה, מספק המיחשוב הזדמנות מיוחדת במינה לתור בהיסטוריה, כפי שהיא רשומה בנתונים הארכיוניים, בנוחיות של הבית, בבית הספר ובמשרד. ככלי שימור, שואף המיחשוב לספק את הדרישה האדירה לגישה נוחה ללא הסיכון של נזק או קלקול התעודות המקוריות על ידי השימוש התכופ בהם." (ראו ביבליוגרפיה).

McCrank, Laurence J., ed. *Archives and Library Administration: Divergent Traditions and Common Concerns*. New, York, Hawart Press, 1986.

Fredriksson, Berndt. *The Changing Role of Archivists in The Contemporary Society*. In: *Comma, International Journal of Archives*, 2000, No. 1/2: 37-43.

National Archives of Canada. *Digitizing Archival Records: New Challenges for Preservation*. In: *The Archivist*, 2000, No. 120: 17-19.

Schellenberg, T.R. *Management of Archives*. Washinton, Dc, National Archives and Records Administration, 1965.

Wilson, Ian E. *Ordinary People and People Forgotten by History: their (Shortfall in) Representation in Written Archives*. In: *Comma, International Journal of Archives*, 2002, No.1/2: 163-165.

הרייט קסו היא ספרנית למדיה, ספרנית בלומפילד, האוניברסיטה העברית, הר הצופים, ירושלים. כמו כן היא הספרנית של החברה הגניאלוגית הישראלית, בהתנדבות.

Archives of Ukraine - <http://scarch.kiev.ua>
General Register Office for Scotland - <http://gro-scotland.gov.uk>
American Jewish Historical Society - <http://www.ajhs.org>

המבחר הביבליוגרפי שלהלן מכיל את המקורות שבדקתי לקראת כתיבת מדריך זה למחקר גניאלוגי, והשתמשתי גם במקורות מארכיונים באינטרנט.

ביבליוגרפיה

גנזך המדינה. משרד ראש הממשלה. חוק הארכיונים. ירושלים, תשנ"ז, 1998-1997. 2 כר'.

Alsberg, Pau. A. *The Israel Archives Law- A Retrospect After 30 years*. Brussels, Archives et Bibliothèques de Belgique, 2000.

Alsberg, Paul A., ed. *The Israel State Archives*. Jerusalem, 1991.

General International Standard Archival Description (ISAD). 2nd ed. Ottawa. International Council on Archives. 2000.

Israel State Archives. Prime Minister's Office. *Archives Law*. Jerusalem, 1997-1998. 2v. (Hebrew)

רבי שמואל הילמן ממין וקשרי משפחתו * אדוארד גלס

אם כי הסברה הכללית היא שהוא היה הבן של ישראל הלפרן מקרוטושין, בן נתן נטע שפירא מקראקוב. גלוגאו היה "בסיס הבית" של הילמן. לא רק שאחת מנשותיו היתה מעיד זו, אלא שבנו אורי פייבוש היה חתנו של אחד האישים הבולטים והמכובדים במקום, שאול פרנס (Parnes) ואשתו הנלה (Henelle), בתו של הרב נפתלי כהן, אב"ד גלוגאו [ר'מאיר בן יצחק מחורושוב].

בשנת 1751 עבר הילמן לעיר מץ במחוז לורייין (Lorraine), שם הוא כיהן כרב הראשי עד למותו ב-1764. הרישומים הצרפתיים מוגבלים למדי [A.Cahen, Nathan Netter], ואינם כוללים את הכתובות שעל מצבתו ומצבת אשתו שרה במץ, שאבדו, ולולא כך היו בוודאי יכולות לספק את שמות אבותיהם.

נכדו של הילמן, נפתלי הירש קאצנעלנבוגן, נשא לאשה את רחל, בת פייבל מגלוגאו [ניל רוזנשטיין]. בנו של הילמן, משה, חבר מכובד בקהילה, היה ידוע כמשה מגלוגאו. ר' אלעזר קליר מתייחס לחתנו כ"המאור הגדול ר' משה הלוי, אב"ד ליבנה (Libna) בן הגאון המפורסם ר' מיכאל הלוי, אב"ד אייזנשטט, בן הגאון הגדול זצ"ל ר' אשר למל הלוי, אב"ד וראש הישיבה באייזנשטט וראש בית הדין של גלוגאו, חתן החכם החריף ר' משה מגלוגאו, בן הגאון הגדול המפורסם בדור ר' הילמן, אב"ד וראש הישיבה במץ". בתו של משה מגלוגאו נישאה ליחיאל מיכל סגל, בן אשר למל הלוי, שהמשיך בכהונתו של אביו כרב ראשי של אייזנשטט בבורגנלנד. עבודתו המקיפה של ברנרד ואכשטיין [Bernard Wachstein] על כתובות המצבות שבבית העלמין היהודי הישן באייזנשטט כוללת מידע רב וחשוב. מצבות 412, 426, 515, 594, 802, 933, 1013 ו-1039 מספקות פרטים על יאכד (יוכבד), אשת ר' אשר למל הלוי, על אביה, על אשר למל (המתואר כצאצא של יואל סירקס), על חנה בת משה הילמן מגלוגאו ובעלה, וכן על מספר קרובי משפחה בשם גלס, כולל יעקב גלס שמת ב-1858, בנו משה אליה (Moses Elias) גלס, ונשותיהם. נראה שחנה נפטרה בשנת 1805 בגיל צעיר יחסית, ואביה מוזכר כ"מאור הגדול" רבי משה, בן הגאון הגדול רבי שמואל הילמן, אב"ד מץ.

משה מגלוגאו היה אחד מאבותיו של סבי, ר' נחום אורי גלס, כפי שמעידים כמה מהספרים על רבני גליציה [שמואל נח גוטליב, מאיר וונדר]. שושלת רבנית זו ממשפחת גלס שגשגה במשך תקופה ארוכה בגליציה, אבל בני משפחת גלס חיו גם במקומות אחרים בפולין

במשך מאות בשנים, עברו הרבנים באירופה ממשרה למשרה וממקום למקום, אבל מעטים נדדו כל כך הרבה כמו ר' שמואל הילמן ממץ ומשפחתו (Shmuel Hillman of Metz). בטקסטים רבים – בעברית, גרמנית, צרפתית ואנגלית – מפורזות התייחסויות אליו ואל קשריו הדבניים הנרחבים. הגיע הזמן לאסוף את כל המידע הזה, לא רק כדי לעזור לענפי משפחתו השונים למצוא את החומר המקורי על המשפחה, אלא גם כדי לשפוך אור על פערים ועל קשרים המוטלים בספק.

שמואל הילמן ממץ היה רב ידוע בזמנו, ושמו הפרטי אומץ יותר מאוחר כשם משפחה, בצורת הילמן. משמעות המילה Helman היא חוזה או נביא, כמו שמואל הנביא, וזה גם מסביר את שכיחות הצירוף שמואל-הילמן. הוא נולד ב-1670 בערך בעיר קרוטושין (Krotoschin) במחוז פוזן וחי כמעט עד גיל מאה. משפחתו הרחבה והמפורזת במקומות רבים מהווה דוגמה לאופי הכל-אירופי של הרבנים האשכנזים במאה ה-18. בשנים הרבות שעשה במשרות חשובות במנהיים ובמץ רכש הילמן השפעה רבה, והוא זכור, בין היתר, על למדנותו, על יוזמותיו בשדה החינוך שכללו, בין השאר, הקמת בית דפוס עברי במץ, ועל מעורבותו ב"פרשת אייבשיץ" שזיעזעה את העולם הרבני באמצע המאה ה-18 (ר' על כך גם להלן, בפרק הישגיו של הילמן). הדגש במאמר זה הוא על הגניאלוגיה של המשפחה, תוך הבלטת הקשרים הרחבים בין הקהילות היהודיות בכל יבשת אירופה באותה תקופה.

מקור ראשוני על חייו של הילמן הוא כתב-יד בן זמנו, שנכתב על ידי קרוב משפחתו וידידו פינחס בן משה קצנעלנבוגן. הילמן למד בפראג אצל ר' אברהם בן שאול ברודא בשנים הראשונות של המאה ה-18. אשתו הראשונה היתה מגלוגאו שבשלוזיה (Glogau), לא רחוק מקרוטושין. כאשר היא נפטרה, תמך אביה העשיר בהילמן, שהמשיך את לימודיו בפראג עד שהבת הצעירה יותר הגיעה לגיל נישואין ונישאה לו. זה היה מנהג מקובל למדי, בתקופה ששנים כה רבות נפטרו בלידה. אשתו שרה, שהאריכה ימים עשר שנים אחרי מותו, היתה אשתו השנייה או אולי השלישית. עם סיום לימודיו בפראג, עבר הילמן למורביה וקיבל את כהונת הרב של Kremsier בשנת 1720, ובשנת 1727 התחיל לכהן כרב הראשי של מנהיים (Manheim). תקופה זו מתוארת בכתביהם של המחברים פרנקל-גריין [Frankl-Gruen] וליאופולד לבנשטיין [Loewenstein]. גריין מציין כי ברישומי העיר קרמסיר מוזכר הילמן כ"בנו של פייבל מקרוטושין",

² רשימת צאצאים מצורפת לנוסח האנגלי של המאמר.

משפחת רפפורט מהנאו וקשר הנישואין עם דבורה הלמן נדונים במסה על רבנות הנאו מאת ליאופולד לבנשטיין, ובעבודות אחרות [חיים יוסף דוד אזולאי, ניל רוזנשטיין].

אבותיו של שמואל הלמן

בהעדר המצבות של שמואל הלמן ואשתו במץ, ומאחר שגם הכתובות שעל המצבות לא נמצאו רשומות בשום מקום, נשאר כמובן ספק בדבר זהותם של הוריהם. חזרת השם אורי פייבוש או פייבל, הן בשושלת הלמן והן בשושלת גלס, מהווה תמיכה מסוימת בדעה שחותנו של שמואל הלמן היה אדם בשם אורי פייבוש שהתיישב בגלוגאו. העיסוק בשאלה הנוגעת לזהותו של אביו של הלמן יכול להתחיל בעיון בספר על תולדות יהודי קרמסיר, שהוזכר לעיל, ובו מצוטט רישום מפנקס הקהילה: "בן פייבל מקרוטושין", המתייחס, כפי הנראה, לאדם בשם רבי שמואל הלמן. סיפור תולדות אבותיו של הרב ממץ מסתמך על הספר *דעת קדושים* ועבודות אחרות, המסתמכים על מקורות שונים כמו תזכיר שנכתב על ידי קרוב משפחה, אליעזר ליפמן זק, זמן קצר לפני מותו של הלמן. תזכיר זה הוא המקור הראשוני לסברה ששמואל הלמן היה בן למשפחת הרבנים הלפרן והיה בנו של ישראל הלפרן, צאצא של ר' משה הלפרן מלבוב, מחבר הספר *אהבת ציון*, בנו של זבולון אשכנזי הלפרן. על פי מאיר וונדר בספרו *אלף מרגליות* ניתן להתחקות על שושלת אבותיו של זה האחרון עד ליצחק מדמפייר (Dampierre) במאה ה-12. ר' ישראל הלפרן מקרוטושין נשא לאשה את ליפשה, בת הרב הראשי נתן נטע שפירא מקראקוב, בעל *מגלה עמוקות* שושלת שפירא מגיעה עד רש"י מטרויש (Troyes) באמצעות הקשרים עם המשפחות ספירו (שפירא), לוריא וטרייביש. יש חוקרים הטוענים שלפי הרשום בפנקס הקהילות של קרמסיר, היו שני רבנים בשם שמואל הלמן מקרוטושין, וכי מי שהפך לרב במץ לא היה בנו של ישראל הלפרן. זוהי דעתו של דוד לייב צינץ (Zinz). הוויכוח בעניין זה נדון על ידי ר' דוב ובר (Weber). קיים מסמך של ועד ארבע הארצות, חתום בשנת 1692 על ידי "שמואל הלמן בן ישראל הלפרן מקרוטושין". אם מסתמכים על מסמך זה, הרי שהרב ממץ היה צעיר מאוד באותו זמן, או שתאריך לידתו היה מוקדם יותר מהתאריך המקובל 1670. מה שידוע הוא כי שמואל הלמן נפטר בשנת 1764/65 בגיל מתקדם מאוד. המסמך בן זמנו של הלפרן, שהוזכר לעיל, יחד עם פרטים ביוגרפיים מסוימים שנרשמו על ידי פינחס קאצנעלנבוגן, קרוב משפחתו, ידו וחברו ללימודים של הלמן, נראים משכנעים יותר מהרישום בפנקסי העיר בעניין תאריך הלידה של הלמן. אם אנו מקבלים את הדעה המקובלת שאביו של הלמן היה ר' יצחק הלפרן מקרוטושין, יש לשים לב לקשרים הקודמים שבין משפחות הלפרן וקאצנעלנבוגן ולקשרי

ובהונגריה, ובמיוחד באייזנשטט והעיירות שבסביבתה הקרויות "שבע הקהילות". לדוגמה, אהרן בער גלס מלורטו (Lorreto) חתם בשנת 1859 באייזנשטט על מסמך, ושמו מופיע ברשימת נציגים של בורגלנד. במחיאון היהודי בווינה נמצא מעיל של ספר תורה שנתרם על ידי רבי אהרון בער גלס ורעייתו פיילה (Feila) לכבוד בר המצווה של בנם מרדכי בשנת 1858.

בנו של הלמן, אורי פייבוש, היה רב ראשי בקהילות הנאו (Hanau), ליסה (Lissa), בון וקלן (Cologne). פרטים על חייו ניתן למצוא בספר של לואיס לוין (Louis Lewin) על תולדות יהודי ליסה ובספרי הזיכרון (Memorbücher) של הנאו, דויץ (Deutz) ומץ. הוא נפטר באביב ימיו בזמן שביקר את קבר אביו במץ. אשתו של אורי היתה חיה יוטלה (Jutlé), הידועה גם כחיה איטל פרנס. בספר הזיכרון של מץ ניתנים תאריכי הפטירה של שמואל הלמן - 30 בדצמבר 1764, של אשתו שרהלה (Sorle) - 27 ביולי 1774, ושל בנו אורי שרגא פייבוש - 20 באוקטובר 1771. פרטים על ארבעה מילדיהם ועל צאצאים יותר מאוחרים ניתן למצוא ברישומים של העיר מץ [Pierre-André Meyer]. לפי הרישומים, תאריכי הלידה של הילדים הם הגדלה (Hendlé) 1752, פרטיה (Fratié) 1753, יוטיל (Jutiel) 1755 וסלומון ליאון 1757. בנו של האחרון נשא לאשה ב-1780 את פוגלה אמריך (Vögele Emerich). בתו של אורי, הינדה, נישאה לבנו של הרב הראשי של פראג, יחזקאל לנדאו. לאחר מותו של שמואל הלמן, נשא הרב יחזקאל לנדאו נאום לזכרו, ב-10 בפברואר 1765 [אהבת ציון].

בנותיו של הלמן היו יאכד (יוכבד), אשתו של אליעזר קאצנעלנבוגן מאלזאס, שהיה רב בבמברג ובהנאו, ביילה, אשתו של יהודה לייב פרנקל מדסאו (Dessau) בן מירלס פרנקל, הרב הראשי הידוע של ברלין, ודבורה, אשתו של יצחק רפפורט מהנאו. הכתובת שעל המצבה של דבורה נרשמה בניקלסבורג [ד' פויכטונג]. מסמך מעניין משנת 1749, שכתבו שמואל הלמן ואשתו שרה לפני שעזבו את מנהיים ועברו למץ, ובו הבטחת אמצעי מחיה לבתם יאכד, מעיד על עושרם ועל עצמאותה הכלכלית של שרה [Gaster Coll. MS Or. 12333]. בנה של יאכד הלמן, נפתלי הירש קאצנעלנבוגן מפרנקפורט-על-האודר ומווינצנהיים (Winzenheim), היה הרב הראשי של מחוז Pfalz (Palatinate). הוא היה ידוע בצרפת בשם Naphtalie Lazare Hirsch והיה חבר ב"סנהדרין הגדולה" שכינס נפוליאון ב-1806. נכדו, איזידור לזר (Lazare Isidor), כיהן מ-1867 כרב הראשי של צרפת. פרטים על ביילה הלמן ועל קשרי נישואין אחרים במשפחת פרנקל ניתן למצוא בשני הכרכים של יעקב יעקבסון על נישואין יהודיים בברלין [Jacob Jacobson].

יחזקאל לנדאו היה נכדו של ר' צבי הירש ויטלס לנדאו מאופטוב (1714-1643), אשר, על פי דוד טבלה אפרתי, היה גיסו של רבי גרשון מוילנה. האחרון היה סבו של ר' דוד טבלה מליסה, שנפטר ב-1792. ר' טבלה היה בן דוד של משפחת גלס וגם בן דוד של יחזקאל לנדאו.

אחדים מצאצאיו של שמואל הלמן

להלמן היו שני בנים ושלוש בנות, כפי שניתן לראות בטבלה המצורפת למאמר זה, ולהם צאצאים רבים, שעדיין לא נחקרו כולם. מצויים בידינו רישומים צרפתיים הקשורים לצאצאי קאצנעלנבוגן, דרך כתו יאכד, ולצאצאי בנו אורי פייבוש. קיימים גם מקורות גרמניים המזכירים את משפחת כתו ביילה. את משפחת כתו דבורה יש לחפש בגרמניה ובמורביה.

מעטים מאוד הם הפרטים הידועים לנו על חייו של בנו של הלמן, משה. גם בעבודות על תולדות יהודי שלזיה וגלוגאו ניתן להיעזר מעט מאוד, אבל הצלחתי בכל זאת לאסוף מספר מקורות אחרים המראים כי משה היה מנהיג בקהילה היהודית בגלוגאו, ודמות מכובדת בקהילה. כתו היחידה שיש לנו ידיעות עליה, חנה, נישאה לרב מאייזנשטט שמשפחתו הגיעה מגלוגאו. קווים כלליים על שושלת רבנית זו בבורגנלנד ניתן למצוא בטבלה.

בגלל הפעדים הקיימים ברישומים אין לנו כל אפשרות לגלות את הצאצאים האחרים של משה מגלוגאו. בת אחת, שלא זוהתה עדיין, עשויה להיות החוליה המקשרת עם משפחתי. הקטע על סבי ר' נחום אורי גלס בספר אהלי שם מציין כי משה הילמן היה אב"ד בגלינה (Glina), ובאוצר הרבנים צוין כי הוא שהה בגלינה ב-1780.

רב- סבי, ר' דוד יצחק גלס, ממשפחת הרבנים מברודי בשם זה, למד בגלינה כתלמידו של ר' מאיר קראסניפולר (בערך 1740-1820), שנעשה מאוחר יותר אב"ד בברודי. גם בספר הזיכרון של גלינה יש התייחסות לדוד יצחק גלס. מהכתובת על מצבתו, השחוקה למדי, אנו יכולים להסיק שהוא נפטר בסביבת שנת 1870 ושם אביו היה ר' משה. מרישומי הלידה של סבי בעיר נאראיוב (Narayow) אנו יודעים כי שם אמו שרה, אבל לא נמצאו עדיין רישומים היכולים לזהות את משפחות אשתו ואמו של דוד יצחק. אולם, מרישומים באייזנשטט אנו למדים כי כתו של משה מגלוגאו, חנה, נפטרה בשנת 1805 בגיל צעיר. משה מגלוגאו נולד, כפי הנראה, בתקופה שבין 1700 ו-1720. אין אנו יודעים מתי נפטר, אם כי סטוארט שטיינברג טוען, בהסתמך על התאריכים לגבי הנכד משה הלוי, שהתאריך לא יכול להיות מאוחר מ-1760. לגבי דוד יצחק גלס ואביו משה ניתן לשער את תאריכי הלידה בשנות ה-1790 ו-1760, בהתאמה. השהייה המשוערת של משה מגלוגאו בגלינה, לימודי סבי שם כתלמידו של מאיר קראסניפולר, קשרי הנישואין בין

הנישואין שבין הבנים של הלמן עם משפחות בולטות – מה שתואם את היותו של הלמן עצמו בן למשפחת הלפרן המכובדת. תמיכה נוספת בדעה זו באה מהכתוב באהלי שם, המבוסס במידה רבה על מידע שסופק על ידי הרבנים הנוגעים בדבר בתקופת הוצאת הספר (1912). הערך בספר המדבר על סבי כבר הוזכר לעיל. עניין אחר בספר הוא אילן היוחסין של אליהו חיים מייזלס מלודז', שאמו היתה צאצא של ר' אליעזר ליפמן מחלם, אח של ר' שמואל הלמן ממץ, שלפי הכתוב הוא בנו של ר' ישראל הלפרן, המכונה החדרנ"ש מקרוטושין (חתן רבי נתן שפירא).

הישגיו של הלמן

שמואל הלמן נחשב בתקופתו למלומד תלמודי גדול, אך רק מעטים מכתביו פורסמו. אחד מסיפוריו הופיע בקול יהודה מאת ר' יהודה בן חנינא זליג מגלוגאו. בעת שהייתו הארוכה במנהיים הוא פעל הרבה לקידום החינוך התורני ולעידוד הפעילות הספרותית. כפי שהוזכר לעיל, אחד מהישגיו החשובים היה ייסוד בית דפוס עברי משגשג במץ בשנת 1760 [Edouard Privat]. הוא היה מעורב בפרשת הרב יונתן אייבשיץ, ועלה אחריו על כס הדבנות במץ בשנת 1751. הרב אייבשיץ נחשד בשבתאות, וב-1752 הצטרף הלמן לרבנים שהדיחו אותו מכהונתו. אגב, הוא היה, כמו הלמן עצמו, צאצא של נתן נטע שפירא מקראקוב. רשימה של הסכמות מזמנו של הלמן במנהיים ובמץ ניתן למצוא בספר של לאופולד לבנשטיין מפתח ההסכמות (Index Approbationum).

הלמן הפך לאב המייסד של משפחה נרחבת הפזורה בלורייין ובאלזס, בגרמניה, פולין, אוסטריה והונגריה. רבים מבני המשפחה כיהנו במשרות רבניות בכירות, ואחדים מהם השאירו את חותמם על הדורות הבאים. כמנהיג מכובד של קהילה חשובה ועשירה שעמדה במרכז ענייני היהדות של היבשת, השפיע הלמן השפעה מרובה על ענייני הלכה, מינויי רבנים, וסידור שידוכים עם משפחות חשובות אחרות.

קשרים רבניים

שמואל הלמן היה חותנו של אליעזר מאלזס, שהיה בנו של משה קאצנעלנבוגן מאנספך (Anspach), 1670-1733. אמו של אליעזר היתה בתו של אליעזר הלפרן מפירת (Fuerth), 1649-1700, קרוב משפחה לשושלת הלמן.

משה מאנספך היה צאצא ישיר של מאיר קאצנעלנבוגן, הידוע כמהר"ם מפדואה, דרך מאיר ואהל קאצנעלנבוגן מברסט. ר' אברהם יהושע השל מקראקוב (1596-1663) היה נכדו של מאיר ואהל.

אברהם יהושע השל היה רב-רב-סבו של הרב הראשי של פראג, יחזקאל לנדאו (1713-1793). נכדתו של הלמן, היגדה, נישאה לבנו של יחזקאל, שמואל לנדאו.

המשפחה יש למנות את הרולד רוד (Harold Rhode) בווינגטון הבירה וסטוארט שטיינברג (Stuart Steinberg) בקליפורניה. ד"ר הרולד הילמן, המתגורר באנגליה, הוא נכדו של שמואל יצחק הילמן, שנולד בליטא ב-1868 וכיהן כרב ראשי בגלזגו, סקוטלנד, והיה שופט בבית הדין הרבני בלונדון, לפני שהתיישב בירושלים, שם נפטר בשנת 1953. בתו שרה נישאה ליצחק הלוי הרצוג, הרב הראשי של דבלין ולאחר מכן הרב הראשי של ישראל. בנם חיים הרצוג (1918-1997) היה מדינאי ודיפלומט וכיהן כנשיא השישי של ישראל.

הרולד רוד כתב הרבה על צאצאי הילמן הליטאים. הוא מביא את הזכרונות האישיים של שרה הילמן, המקיפים קרובי משפחה רבים וכוללים גם את סידני הילמן המוזכר לעיל, שהתברר כי הוא בן דוד שני שלה. אתר האינטרנט הנרחב שלו הוא

<http://familymaker.genealogy.com/users/r/h/o/Harold-Rhode-MD/>

תיאור זה של קשרי משפחה קדומים מציע אפשרויות רבות לחיפוש קשרים נוספים הנפרשים על כמה מאות שנים של תולדות הרבנות באירופה.

ביבליוגרפיה

מצורפת בנוסח האנגלי של המאמר.

אני מבקש להודות לכל מי שמסר לי מידע. תודה מיוחדת ליששכר מרמודשטיין על מציאת הטקסטים העבריים ותרגומם.

דר' אדוארד גלס נולד בווינה. בשנת 1938 הוא נמלט עם משפחתו לאנגליה והוא חי שם עד היום. יש לו דוקטורט מאוניברסיטת אוקספורד. הוא היה מדען מחקר וסוחר באמנות, וכיום הוא מקדיש את זמנו לכתיבה בנושאים בתחום ההיסטוריה והגניאלוגיה.

המשפחות קליר וקראסינפולר מברודי וקשרי הנישואין עם המחוזות של משה גלוגאו באייזנשטט, והמידע שיש לנו על משפחת גלס – כל אלה מהווים את הרקע לקשרים של שושלת גלס שלי עם משה מגלוגאו.

כאן המקום להוסיף מספר מילים על הקשרים הקדומים יותר בין גלוגאו בשלזיה, בדודי ועיירות סמוכות בגליציה, ואייזנשטט בבורגלנד (שהיתה זמן רב תחת שלטון הונגרי ומאוחר יותר הפכה לחלק מאוסטריה). במאות הקודמות, חיפשו יהודי גרמניה ואוסטריה מדי פעם מקלט בשלזיה, שמרכזה העיקרי היה ברסלאו, ובקראקוב, שממנה מצאו את דרכם לגליציה ולמקומות אחרים. חלק מהיהודים שגורשו מוינה ב-1670 עברו לאייזנשטט, שם קיבלו הגנה ממשפחת אסטרסאזי השלטת. לאחר שהתורכים גורשו מהונגריה ב-1686, אולצו היהודים לעזוב את אופן (בודה) ורבים מהם הצטרפו לאלה שהתיישבו בעבר ב"שבע הקהילות". בחלק הראשון של המאה השמונה עשרה, היתה תנועה ערה של יהודי מורביה וגליציה להונגריה. אייזנשטט גדלה והתפתחה באותו זמן והפכה למרכז תורני חשוב. צאצאים אחרים של משה הילמן ניתן למצוא בפולין, ליטא ורוסיה, וכמו כן באוסטרו-הונגריה שלפני מלחמת העולם הראשונה [שמואל נוח גוטליב]. בין אלה שהצטרפו לזרם ההגירה לאמריקה היה סידני הילמן (1887-1946), שקיבל חינוך רבני בליטא, ואיבד את חינוך לפני משטר הצאר כאשר התחיל להיות מעורב בפעילויות האיגודים המקצועיים. באמריקה התקדם והפך למנהיג באיחוד הארגונים התעשייתיים (CIO), היה חבר בוועד המייעץ לענייני עבודה של הנשיא פרנקלין רוזוולט, והיה דמות בעלת השפעה במפלגה הדמוקרטית. בסוף חייו היה סגן הנשיא של הפדרציה העולמית של האיגודים המקצועיים - World Federation of Trade Unions [אנציקלופדיה יודאיקה, מקורות אינטרנט, ספרים שונים].

לאחר כמאתיים וחמישים שנה, משגשים צאצאיו של שמואל הילמן באמריקה, ישראל, אנגליה ומקומות אחרים. לפני מספר שנים התקיימה פגישה של משפחת הילמן באמריקה. בין הצאצאים הפעילים בחקר תולדות

צאצאי פיליפ רוזנטל (1807-1859) מהוהנמס (Hohenems), אוסטריה *

פליקס יפה ברונר

ויצא אתו החרצה ויאמר הבט-נא השמימה וספר הכוכבים
אם-תוכל לספר אתם ויאמר לו פה יהיה זרעך:
בראשית ט"ו: ה'.

במאה התשע עשרה, יסדו האחים רוזנטל (Gebrüder Rosenthal) מפעל טקסטיל חשוב בעיר הוהנמס במחוז פורארלברג (Hohenems, Vorarlberg) באוסטריה. האחים פיליפ (Philip) ויוסף (Joseph) רוזנטל ניהלו מפעל זה וכן מפעלים דומים בערים הסמוכות דורנברין (Dornbirn) וליכטנשטיין (Liechtenstein) [בורמיסטר 1988; טנצר 1905]. המפעל, שהיה ממוקם בפדברי העיר ושהעסיק בתקופות מסוימות למעלה מ-1000 עובדים, תרם תרומה ניכרת להתפתחות הכלכלית של העיר, בתקופת חייהם של האחים וזמן רב לאחר מותם.

במאה ה-20 החליף המפעל ידיים מספר פעמים, ובסופו של דבר הגיע לבעלות משפחת אוטן (Otten) [אוטן 2001]. למרבה הצער, נסגר המפעל בשנת 2002, בגלל תנאים כלכליים קשים ובגלל התחרות הגוברת מארצות העולם השלישי. אולם העסק עצמו ממשיך להתקיים, ועוסק במכירת מוצרים מיוחדים בתחום הטקסטיל.

פיליפ רוזנטל (1807-1859) נשא לאשה את רגינה ברנהיימר (Regina Bernheimer) (1808-1871), וכנראה שלא במקרה. שניהם באו מרקע דומה: שניהם היו צאצאים של קבוצת יהודים קטנה – לא יותר מעשר משפחות – שעברו מהוהנמס לכפר הקרוב סולץ (Sulz), וחיו שם קרוב למאה שנים. משפחות אלה חזרו להוהנמס אחרי שגורשו מסולץ בפוגרום של 1745 [Purin 1981].

משפחות ברנהיימר, ברונר, רוזנטל, זולצר, וולגנט (Brunner, Rosenthal, Sulzer, Wohlgenannt) שייכות לקבוצה זו. ניתן לעקוב אחרי אילן היוחסין שלהם עד לאב הקדמון המשותף יוסלה לוי (1610-1685) [טנצר, 1905].

בתקופה של עשרים ואחת שנים נולדו לפיליפ ורגינה ארבעה עשר ילדים, ארבעה מהם נפטרו בילדותם. הם קבורים בקבר משותף בבית העלמין היהודי העתיק בהוהנמס, המשקיף מרחוק על עמק הריינס [המוזיאון היהודי של הוהנמס, 1992 ו-1999; פטר, 1988]. הקבר שוחזר ושופץ לאחרונה על ידי קבוצת צאצאים. בתקופה שבה הנוהג הכללי המקובל היה "לסדר" שידוכים, ניתן להניח בביטחה כי ביסוס העושר של המשפחה ונכסיה היו בין הגורמים המשמעותיים בקביעת שידוך, ואי אפשר היה להתעלם מהם. אולם, במשפחות בעלות רקע "בורגני" ואפילו שמרני,

השתדלו מאוד לבחור בני זוג שיהיו גם מאותו חוג חברתי, עד כמה שאפשר. בחיי הנישואין, שנמשכו בדרך כלל שנים רבות – גירושין כמעט שלא היו – חלקו בני הזוג מסורות, אמונות דתיות ואידיאלים משותפים, ואלה שימשו עידוד להמשיך ולקיים את אורח החיים שלמדו בבית הוריהם. בחירת בן הזוג או בת הזוג הונחתה לרוב על ידי שיקולים המתוארים בצורה מוצלחת בפתגם האיטלקי: "אשה ובקר, בארצך תחפש" (Grabherr, (Moglie e buoi, paesi tuoi) [2001]. היה גפוץ למדי גם הנוהג "לייצא" בנות למקומות אחרים למען זיווג טוב, בהתחשב לא רק בערך של רקע דומה, אלא גם באפשרויות להרחבה נוספת של העסקים הבינלאומיים. איך יושמו עקרונות כלליים אלה במשפחתו של פיליפ רוזנטל?

שלושה ילדים, מתילדה, לודוויג ואנטון (Mathilde, Ludwig, Anton), התחתנו עם בני זודים ממשפחת רוזנטל מהוהנמס, הבנים של אחיו של פיליפ, יוסף רוזנטל ואשתו קלרה לונברג (Klara Löwenberg).

שני ילדים אחרים, קרולין (Karoline) ואיון (Iwan), התחתנו עם המשפחות ברונר (Brunner) וברטאור (Brettauer) מהוהנמס.

שלושה אחרים התחתנו עם משפחות וינאיות: יוליוס (Julius) ויוליה (Julie) עם בני משפחת טרייביש והגרייטה עם בן משפחת מור (Moor).

לבסוף, סופי (Sophie) נישאה לדוד בלס (Bles) במנצ'סטר ו'נט (Jeanette) נישאה לאברהם פולק ברוטרדם.

למרבה הצער, אין עדיין אפשרות לקבוע מה המספר המדויק של צאצאי פיליפ רוזנטל, מאחר שהמידע שאפשר להשיג בנושא זה איננו מספיק, ובמקרים אחדים לגמרי חסר.

המידע הקיים לגבי יוליוס רוזנטל, יוליה טרייביש וכן סופי בלס, נשאר בדרך כלל מן הנתונים, שאינם שלמים, שאפשר למצוא על ילדיהם בספרו של טנצר. נתונים אלה הם עתה בני מאה שנה.

פרט אחר בהערכת מספר הצאצאים קשור בעובדה שגם במקרים של צאצאים שיש לגביהם עצי משפחה לא ניתן למצוא את הלידות והפטירות מהשנים האחרונות.

השערה כוללת לגבי מספר הצאצאים ניתן לקבל כאשר משתמשים במידע הקיים (לא בהכרח מידע מלא) לגבי הצאצאים של ילדיו הנשואים של פיליפ רוזנטל, הרשומים להלן לפי סדר שנות הלידה שלהם.

יוליה (נולדה 1832) נישאה לזיגמונד טרייביש בוינה. אין מידע על צאצאים.

קרולין (נולדה 1833) נישאה לקרל ברונר בהוהנמס, גם הוא צאצא למשפחה בשם זולץ (Sulz); ידוע על ארבעים ושמונה צאצאים שנפטרו, 160 צאצאים חיים. קרל וקרולין היגרו לטרייסט, באותה תקופה הנמל היחיד בקיסרות האוסטרו-הונגרית. היו להם חמישה ילדים. צאצאיהם אינם מתגוררים יותר באוסטריה, אך ניתן למצוא אותם באוסטרליה, בלגיה, אנגליה, צרפת, ישראל, איטליה, ספרד שוייצדיה וארצות הברית (החוף המזרחי, המערב התיכון, החוף המערבי והוואי). קבוצת הצאצאים הגדולה ביותר מתגוררת בערי איטליה (פירנצה, מילנו, רומא, טורינו וטרייסט).

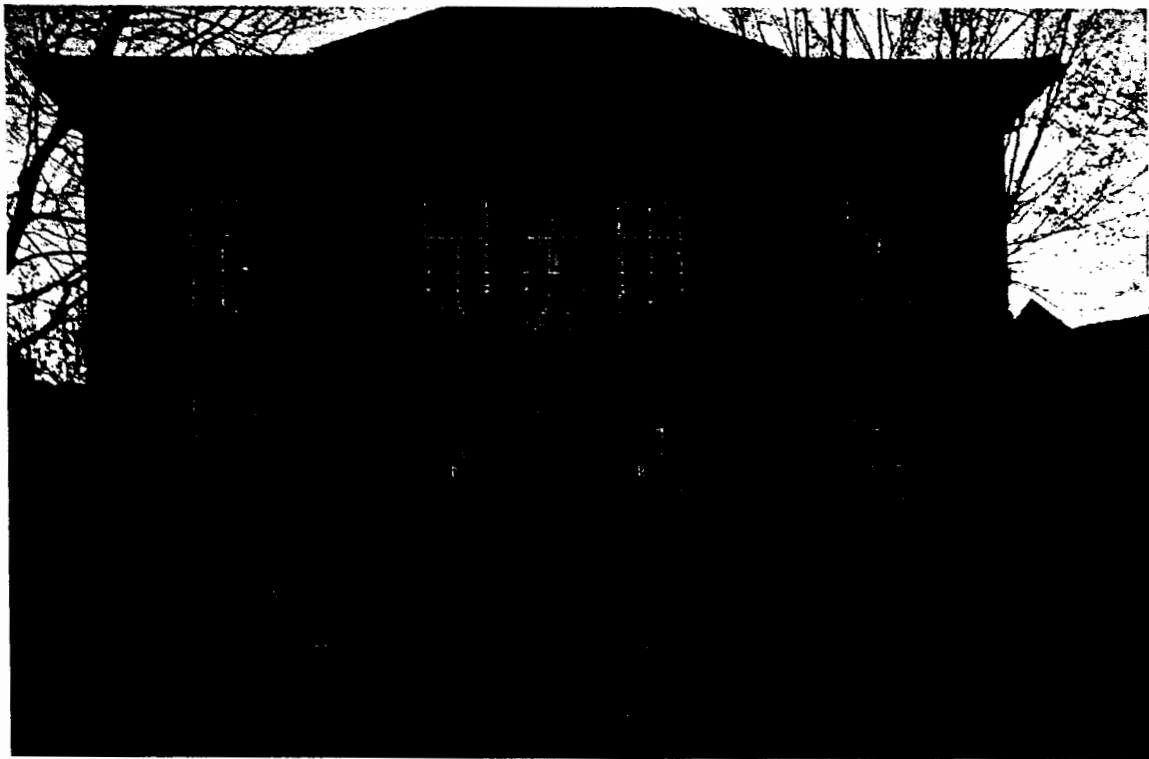
לא רק קרל, אלא גם שני אחיו המבוגרים ממנו, יעקב ומרק והאחות רוזינה (Rosine), וכן אחדים מבני דודיהם, היגרו לטרייסט, ורובם יסדו שם משפחות גדולות יחסית. במחצית הראשונה של המאה העשרים,

ולפחות עד מלחמת העולם השנייה, ניתן היה למצוא בעיר זו את הריכוז הגדול ביותר של צאצאי הוהנמס, וביניהם גם משפחות מנץ (Menz) וברטאור (Brettauer).

מתילדה רוזנטל (נולדה 1834) נישאה לרוברט רוזנטל בהוהנמס; שישה צאצאים שנפטרו, שנים עשר צאצאים חיים, כולם בארצות הברית. שניים ניספו בשואה.

לודוויג נשא לאשה את עמליה רוזנטל בהוהנמס; חמישה צאצאים שנפטרו, מספר הצאצאים החיים לא ידוע. לפחות ארבעה מצאצאי לודוויג ניספו בשואה, חוץ מפיליפ, שהתחתן עם אולגה וייס.

יוליוס נשא לאשה את ססיליה טרייביש בוינה; ידוע על שבעה צאצאים שנפטרו, מספר הצאצאים החיים לא ידוע.

1. אחת הוילות של משפחת רוזנטל

2. כרית המשי ("כרית החתונה") שהוגשה כמתנה בחתונה של קלרה עם יוסף היימן. ההשערה היא שהכרית הוכנה בבית החרושת לטקסטיל של המשפחה.

ז'נט נישאה לאברהם פולק ברוטרדם; ידוע על ארבעה צאצאים שנפטרו: ריכרד פולק (Richard Polak), "הדוד ריק" ושלוש אחיות לא השאירו צאצאים. ענף הולנדי זה לא קיים יותר.

הנרייטה (נולדה 1854) התחתנה עם סלומון מור בוינה; בת אחת, אירמה, נפטרה ללא צאצאים. גם ענף זה לא קיים יותר.

בהתחשב בכך שאין לנו די מידע מעודכן (חסרים תאריכי הנישואין שהוזכרו לעיל), הרי המספר המשוער של צאצאי פיליפ רוזנטל, הפרושים על למעלה משישה דורות, הוא 266, ומתוכם נפטרו 86 ו-180 הם בחיים. לפחות שבעה צאצאים ניספו בשואה. הגענו למספר הכולל הזה בעיקר הודות לאילנות יוחסין מסודרים, מדויקים למדי ומעודכנים, שנבנו באופן פרטי על ידי כמה ממשפחות הצאצאים [שימר, 2002; וינטר, 2003]. אי אפשר להגזים בהדגשת החשיבות בבניית עצי משפחה נוספים.

אנטון רוזנטל התחתן עם שרלוטה רוזנטל בהוהנמס; ארבעה צאצאים נפטרו, שמונה צאצאים חיים, כולם בבלגיה. אחת מהם, קלרה היימן רוזנטל, ניספתה בשואה. ב-1854 בנה אנטון וילה גדולה, והגיש אותה מאוחר יותר כמתנת חתונה לבתו היחידה קלרה. בשנת 1940, זמן קצר אחרי ה"אנשלוס", גורשה קלרה, שהיתה אז אלמנה קשישה, מוילה זו ונשלחה למחנה טרוינשטט שם נרצחה על ידי הנאצים [גראבהר 1966; המוזיאון היהודי בהוהנמס 2002]. הוילה משמשת כיום אכסניה למוזיאון היהודי, מאז הקמתו בשנת 1991.

סופי נישאה לדוד בלס במנצ'סטר; שבעה ילדים נפטרו, צאצאים חיים לא ידועים.

איוון התחתן עם פרנצ'סקה ברטאור בהוהנמס; אין צאצאים, וענף זה של המשפחה לא קיים יותר. איוון חי עם אשתו בוילה רוזנטל היפה בהוהנמס [המוזיאון היהודי בהוהנמס, 1997]. הוילה עדיין עומדת עם הריהוט האלגנטי המקורי של סוף המאה, אך היא במצב בליה מתקדם, למרבה הצער.

* נדפס ברשות, מתוך:
Jüdisches Museum Hohenems (Ed.),
Rosenthals – Collage einer
Familiengeschichte, Materialien zum
Ausstellungsprojekt, Band 2, Hohenems,
2003.

ביבליוגרפיה

מצורפת לנוסח האנגלי של מאמר זה.

פליקס יפה הוא גיאולוג משוייצריה שהיה פעיל בקנה
מידה עולמי בחקר מחצבים ותחומים קרובים, לצורך
סקרים גיאולוגיים, תעשייה פרטית והאו"ם. במשך
עשרים שנה הוא שימש כפרופסור באוניברסיטה של
ג'נבה, שוייצריה. לאחר פרישתו, הוא התיישב
בירושלים, שם הוא מעורב, בין היתר, בחקר המשפחות
שמקורן בקהילה היהודית בהוהנמס, אוסטריה, שהוא
אחד מצאצאיה מצד משפחת אמו. הוא חבר כבוד של
המוזיאון היהודי בהוהנמס.
Jaffe_nm@netvision.net.il

יש לשים לב לכך שרוב הצאצאים הידועים של פיליפ
רוזנטל שייכים למשפחת ברונר. קשה לקבוע את
המשמעות המדויקת של "עיוות סטטיסטי" זה. ייתכן
שהתמונה תשתנה כליל כאשר כל הצאצאים של
שלושת הילדים האחרים יימצאו וייספרו.

ברור שאין להסתפק בקבלת העובדות לגבי חוסר מידע
זה. אני מאמין כי ניתן לשפר בהרבה את המצב על ידי
מחקר גיאולוגי נוסף, שיכול להתחיל בחקירת 100
השנים האחרונות בארכיונים של וינה ומנצ'סטר.

המוזיאון היהודי בהוהנמס הציע מספר פעמים להפקיד
פרוייקט זה בידי קבוצת מחקר מתאימה, מוקדם ככל
שאפשר. הצעה זו לא נשאה פרי עד עתה, מחוסר זמן
ותקציב.

לעת עתה, נראה שעדיף להשאיר לקורא את שיקול
הדעת לגבי השאלה האם ניתן לקבוע זיקה כלשהי בין
צאצאיו הרבים (אם כי הרשימה אינה מלאה) של פיליפ
רוזנטל ובין ההבטחה האלוהית המצוטטת בראש מאמר
זה. הקורא גם מוזמן לספק כל מידע שעשוי לעזור
להתחקות אחרי צאצאי פיליפ רוזנטל החסרים עדיין,
ממשפחות בלס, רוזנטל-טרייביש וטרייביש.

לעתים, הדברים אכן כתובים באבן

וגם: שיטוטים ברוטנבורג

אלן סטפק

משפחה, ובה חמש יחידות משפחתיות נפרדות בשם ורטהן. שלושה שמות של ראשי משפחה עניינו אותי באופן מיוחד: זוסמן (Sussman) דוד, יודמן (Judemann) דוד ואייזרמן, (Eisermann) או אייזמן (כמו שמופיע במסמכים אחרים) דוד. זוסמן דוד היה אחד מאבותי הישירים. רציתי להאמין ששלושתם היו אחים, ובניו של דוד. היה הגיוני להניח כי השימוש בשם האב היה אחד האמצעים שהשתמשו בהם לזיהוי אנשים בגרמניה, לפני שאומצו שמות משפחה שם. אך כפי שאמרת, שום דבר איננו מוכן מאליו. כאשר מצאתי את תאריכי הלידה שלהם, התברר שאייזמן נולד 20 שנה אחרי האחרים; לפי זה, נראה היה שהוא לא היה אחד האחים. מאוחר יותר, תוך כדי עבודתי על עץ המשפחה, הגיע לידי רישום נישואין, שקבע כי אייזמן דוד נולד ב-1763, ולא 1783. בשמחה "קפצתי" על תאריך זה, שהיווה בשבילי הוכחה מספקת להשערתי. בנוגע לשם דוד, התמזל מזלנו ומצאנו כמה מהקברים החשובים, שלמים ולא פגועים. על מצבת יודמן דוד כתוב השם בעברית, 'יהודה בן דוד'. כמו כן, על המצבה של זוסמן דוד, רב-סבא רביעי שלי, השם הוא זוסמן בן דוד. אם כך, מצאתי שדוד הוא רב-סבא חמישי שלי!

דבר דומה קרה בבית העלמין של הופגייסמר (Hofgeismar), שהוא כשעה וחצי נסיעה מרוטנבורג על הפולדה. שם מצאתי את הקבר של רייסגן (Reisgen) ממשפחת ורטהן, אשת איציג גוטלהף (Gotthelf). גילוי זה הלהיב אותי ביותר. על קברה רשום: רייסגן בת משולם אשת יצחק גאטטהעלף. הכל התאים לרב-סבתי השלישית מלבד: מי הוא משולם, אביה? וכך קרה שאם כי, שוב על פי ההיגיון, זו היתה אמורה להיות המצבה של רב-סבתי השלישית, נמנעתי מלקבל את ההשערה, עד שמאוחר יותר באותו יום הראה לנו ד"ר נון, שבאדיבותו הרבה הוביל אותנו לבית העלמין, כתובת אחרת: "משולם המכונה זוסמן". רק אז הרשיתי לעצמי לשמוח באמת על הגילוי.

גילויים אלה מזכירים לנו שוב, כי לו היו שורדות מצבות אבותינו במקומות רבים אחרים, היה המחקר הגניאלוגי פשוט הרבה יותר. בחיפוש אבות המשפחה בגרמניה, נכון שניתן, כביכול, "לארוז את החבילה ולקשור אותה יפה בסרט". ברוב המקרים האחרים בגניאלוגיה, חייבים אנו להסתמך על השערות ולהסתפק בהן....

שוטטות ברוטנבורג

כמו אצל רובנו, לא רק העובדות היבשות מעוררות את סקרנותי. הייתי רוצה לחזור אחורה בזמן ו"לבקר" שם זמן מה.

בדמיונות הגניאלוגיים הפרועים ביותר שלי, לא חשבתי שאמצא את עצמי בעיירת אבותי, הנראית כמו דף מסיפור אגדה. בביקורים בקופישוק (Kupishok) שבליטא, ובפינסק ופוסניץ שבבלרוס, ראיתי היכן אבותי התגוררו: בבתי עץ קטנים, בתנאים בסיסיים ובנוחיות מועטה ביותר. כאשר הגעתי, במסעי האחרון, לכיכר השוק של העיירה רוטנבורג שעל נהר הפולדה (Rotenburg an der Fulda), גרמניה, מצאתי את עצמי נשאבת לתוך סיפור שונה לחלוטין.

עמדנו במרכז הכיכר והיבטנו מסביב, כאשר חיכינו למארח שלנו ד"ר היינריך נון (Dr. Heinrich Nuhn). היינו מוקפים בבתי יפים עטורי קורות עץ, מן המאה השבע עשרה. הכנסיה הישנה ובניין מינהל העיר שברו את הרצף הזה, אך גם הם היו בניינים ישנים ויפים. מאוחר יותר התברר לי כי ייתכן מאוד שבני משפחתי התגוררו בסמוך כיכר זו.

במאמרי הקודם "התקדמות במחקר על אבותי בגרמניה" (שרשרת הדורות כרך י"ז מס' 2) לא ידעתי איך יתקדם המחקר במשך השנה. בינתיים, בחודש אוגוסט 2003, קיימתי עלייה לרגל לבתי משפחתי בהסה-קסל (Hesse-Kassel). זו היתה חוויה מהממת במובנים רבים. אם כי אינני יכולה לשכוח שזאת אכן גרמניה, הרי יש להודות שקרובי עזבו אותה לפני כ-140 או 150 שנה, הרבה לפני שהיטלר נולד.

משפחתי, משפחת ורטהן (Werthan), היתה האחרונה בתור במסגרת המחקר שלי, אך לא עבר זמן רב ודווקא המחקר בענף זה של המשפחה הפך לגרוב וליסודי ביותר בין כל הענפים.

חלק מהעבודה הבלשית לקראת הרפכת אילן משפחה כרוכה בהשערות שונות, ועל כן, לעתים, בטעויות. בדרך כלל אינני ממהרת לשער השערות ואני מנסה ככל האפשר לגלות את העובדות ולהוכיח אותן. בנוגע לענף העיקרי של משפחתי בהסה, משפחת ורטהן, האמנתי זמן רב שזוהי המשפחה היהודית היחידה בעולם בשם זה. מהנחה זו נובע, כמוכן, כי כל בעלי השם ורטהן הם קרובי משפחה. כך שהתחלתי מייד לחפש עובדות שיאשרו הנחה זו. וכאשר עובדות כאלה מתגלות – אני מרגישה לפעמים חשק לרקוד.

בחודש נובמבר 2002, בסלט לייק סיטי, הצלחתי סוף סוף לקבוע בוודאות כי רוטנבורג היא עיר המוצא של משפחתי, כפי שתיארתי במאמר המוזכר לעיל. המחקר הרציני במשפחת ורטהן התחיל ברשימה של תושבים יהודים ברוטנבורג משנת 1808, שנשלחה אליי בעקבות פנייתי ל"גרסיג" (GerSIG at Jewishgen). זו היתה רשימה של יהודים שאימצו לעצמם שמות

בכל זאת ניתן ללמוד כמה דברים מעץ המשפחה. רב-סבי השלישי, גיזול (יוסף) ורטהן, איבד את שתי נשותיו הראשונות בלידה. הוא לא חיכה הרבה עד שנשא אשה שלישית והוליד ילדים ממנה. נראה לי שהעובדה שהוא נשאר אלמן עם ילדים קטנים הפכה את הדבר למוסכם יותר. החתונה השלישית נערכה בעיר סמוכה, אם כי אינני יודעת אם לעובדה זו משמעות מיוחדת. שוב ושוב מצאתי שמשפחה שהיו בה עשרה ילדים, בדרך כלל רק חמישה מהם הגיעו לגיל נישואין, וגם אלה היו בני שתי אימהות שונות. אנו יודעים, כמובן, שדברים אלה התרחשו, אבל רק כאשר מתחילים לרשום שמות וסיפורים בתוך בסיס הנתונים, הם מתחילים להיראות מציאותיים ממש. אם נחשוב על כך, הרי באמת אין הדברים עתיקים כל כך – רק לפני רגע בהיסטוריה. דרך ארוכה עשינו, במיוחד אנתנו הנשים...

בעניין הדרך שבה מצאו היהודים את בנות זוגם או בני זוגם – על עץ המשפחה שלי ישנם בני זוג מהמשפחה המורחבת, כולל בני דודים ראשונים. יש מקרים שבהם שני אחים נשאו שתי אחיות. יש מקרים שהיו קשרי נישואין בין אותן המשפחות במשך שני דורות. יש שהכלות באו מכפרים בסביבה. לעיתים סודרו נישואין על ידי הורי החתן והכלה, בעזרת שדכן, שקיבל בתמורה עשרה אחוזים מהנדונייה. על פי ד"ר ג'ון, "השדכן סיפק מידע על הרקע הכלכלי, החברתי, הדתי וכו' של המשפחות, וכן פרטים על המראה החיצוני ועל תכונות האופי של המועמדים." ד"ר ג'ון ממשיך ואומר כי לעתים קרובות מאוד היו שני האבות מסדרים את החתונה של ילדיהם, ולא נעזרו בשדכן, והם ציפו לכך ש"הצעירים יקבלו את בחירת אביהם. נישואין שנקבעו מראש על ידי ההורים היו דבר מקובל ביותר אפילו עד סוף המאה התשע עשרה."

גילוי אחר היה הגיל של הנישאים. בדרך כלל הם התחתנו רק בשנות העשרים שלהם, ואף בשנות השלושים המוקדמות, בניגוד לחתנים וכלות שבליטא, שהתחתנו בגיל הרבה יותר צעיר.

ד"ר ג'ון הראה לי מודעות מעיתונים מקומיים, שפורסמו על ידי בני משפחת ורטהן ואחרים, משנות ה-1860. היום דברים כאלה נראים כמובנים מאליהם, אבל כאשר ליאופולד אלכסנדר מרוטנבורג מפרסם במודעה בעיתון "התרחץ בבית" עם ציור של אמבט בתוך המודעה, קראו לכך המתחרים "מסחר בלתי הוגן". אנשים אלה הקדימו את זמנם, כנראה.

אם משהו רצה לקבל אזרחות של רוטנבורג, הוא היה חייב להגיש בקשה, וזה עלה ביוקר. רוב המשפחות שהצליחו לקבל אזרחות, היו רשאיות להעניק מעמד נכבד זה רק לבן הבכור. קבלת אזרחות הביאה למקבל זכויות שונות, כגון הזכות לקבל עצי הסקה המסופקים על ידי העירייה, והזכות לקבל טיפול בגיל זקנה. הדבר היה כעין תעודת ביטוח לאמידים.

ד"ר ג'ון סיפר לנו, שאחד היהודים הראשונים שהורשה להתגורר ברוטנבורג, אחרי הפסקה של כחמישים שנה, היה יהודי בשם דוד, שהגיע למקום בשנת 1622. קיים מיסמך המעיד על אירוע זה. על פי המיסמך, קיבלו שני יהודים, לוי ודוד ומשפחותיהם, רשות לחיות בעיר, אם יתחייבו לתנאים הבאים: ישמרו על הניקיון בשירותים הציבוריים, ישאלו סוס לראש העיר, וישלמו מיסים כפולים. מאחר שבעץ המשפחה שלי ישנם מספר אנשים בשם דוד, והם היו ממשפחה מכובדת, היה מאוד מפתה להסיק מייד את המסקנה שדוד זה היה ממשפחתי. אבל עלי לחכות – עד שאצליח לסגור את הפער בין 1622 ובין 1735 לערך, כאשר גולד דוד, אביהם של זוסמן, אייזמן ויודמן.

הופתעתי לגלות עד כמה יציבה היתה נוכחות משפחתי ברוטנבורג – ביחוד אחרי שמצאתי שחלק אחר של משפחתי, משפחת קלוץ (Klots) מליטא, היתה בשנה מסוימת בעיירה אחת, ומספר שנים לאחר מכן בעיירה אחרת, וכל אחד מאחי רב-סבא שלי חי במקום אחר. בהנחה שהמשפחה אכן הגיעה לרוטנבורג ב-1622, הרי שעד שבני המשפחה התחילו להגר לארצות הברית בשנות ה-1850 וה-1860 הם חיו באותה עיר, לעתים באותו בית, דור אחר דור.

אחד החוקים שלפיהם חיו אבותיי, היה כנראה "כללים נוצרו כדי להפר אותם". אם כי לפי החוק לא הורשו היהודים להתגורר בטווח ראייה של הכנסייה, היה אחד הבתים של משפחת ורטהן מול בניין העירייה, בהחלט בטווח הראייה של הכנסייה שבכיכר השוק. כאשר התעוררה בקהילה מחלוקת בקשר לבית הכנסת הפרטי – בית הכנסת היחיד ברוטנבורג – שהיה שייך לדוד או לבנו של דוד, הוחלט שהגיע הזמן לבנות בית כנסת (קהילתי) חדש. בשנת 1738 התחילו לבנות את בית הכנסת הגדול, אך ללא רישיון בנייה. על הקהילה הוטל קנס גדול, פרוס על פני 20 שנה, אך הקהילה נמנעה איכשהו מלשלם אותו במשך מספר שנים.

לסיכום, זה היה פרק מרתק ומחנך בגניאלוגיה של משפחתי. אני מסופקת אם אמצא דבר מרתק יותר.

אלן סטפק (*Ellen Stepak*), חברה בסניף ת"א של החברה הגניאלוגית הישראלית (IGS), היא 34 שנים כארץ. היא חוקרת את שורשי משפחתה כ-8 שנים. היא גדלה בעיירה *Huntington* במדינת אינדיאנה, ארה"ב, ולמדה באוניברסיטת וויסקונסין. אבותיה היגרו לארה"ב מאיזור הסה-קאסל שבגרמניה, מפולין (לודג', וולהין - איזור קרמנץ, פינסק), ומקופישוק שבליטא. בחלק הפיקנטי של סיפורה: אחיה של רב-רב-סבתא שלה, שהיה ממדינת טנסי, שירת בצבא הדרום במלחמת האזרחים בארה"ב (ורב-סבא שירת במלחמות האינדיאנים).

הרבי הציוני

יהודה קלזנר

באותו לילה נקבעה מסורת, ומאז בכל ליל שבועות הצטופפו מאות יהודים בשטיבל שלו כדי לשמוע את הדרשה הציונית של האדמו"ר, דבר בלתי רגיל לחלוטין באותם ימים, ומנוגד לרוחות שנשבו בין היהודים באותו אזור, שבו שלטה השקפת העולם של ר' יואל טייטלבוים מסאטמר.

כתוצאה מכך, כל אחיו ומשפחתו, הידועים בדעותיהם הקיצוניות, החרימו אותו והתרחקו ממנו. הרבי לא התרשם מכך והמשיך לחיות ולפעול על פי השקפתו ועקרונותיו, עד לימיו האחרונים. כאשר נפטר בסיגט, ביום י"ח חשוון תרצ"ט (12 בנובמבר 1938), לא השתתף איש מבני משפחתו בהלוויה, חוץ מאחינו ר' שלמה זלמן בן יהודה (1880-1944, נספה בשואה) שאף הספיד אותו.

על-פי: יצחק יוסף הכהן, חכמי טרנסילבניה, ע' 146, הוצ' מכון ירושלים 1989.

ד"ר יהודה קלזנר הוא מהנדס אורחי עם *CE, BSc*, *MA* מהטכניון העברי, חיפה ו-*PhD* מאוניברסיטת פרינסטון. הוא שימש כפרופסור להנדסה אורחית באוניברסיטת ויין בדטרויט (*Wayne State Univ. Detroit*) ובמכון לחקר הנגב בבאר-שבע. מאז שנת 1970 הוא עובד כמהנדס בניין ויועץ. הוא פרסם מאמרים רבים וספר מקצועי. ב-1982 הוא התחיל לחקור את הגניאלוגיה של משפחתו ומשפחות רבניות.
דואר אלקטרוני: yklaus@netvision.net.il

ר' יעקב קופל בן ברוך בנדיט ליכטנשטיין 1826-1892, רב ב-Vasarhely, הונגריה וב-Beclean, רומניה. היו לו תשעה ילדים, שישה בנים ושלוש בנות: ר', בנימין 1850-1944, אדמו"ר בביסטריצה ובקלז' (רומניה) נספה בשואה
ר' יהודה 1855-1921, אב"ד בדז' (Dej) וב-Beclean (רומניה)

ר' ברוך בנדיט 1857-1944, רב בקראסנא (Crasna) (רומניה) נספה בשואה
ר' אשר אנשל 1864-1907, אדמו"ר בקולומיאה (אוקראינה), קלז' (רומניה)
ר' יוסף 1867-1938, אדמו"ר בקולומיאה (אוקראינה), סיגט (רומניה)
ר' מרדכי 1871-1944, רב בטשיריטש (Cirici) נספה בשואה

אשת ר' אהרן צבי בן עזריאל קלר, 1928, רב ב-Somcuța, Târgu-Mureș (רומניה)
אשת ר' משה יצחק לווינגר, 1922, רב ב-Panticeu Cluj (רומניה)
אשת ר' פינחס בן שלמה ליכטנשטיין 1873-1943, רב ב-Mociu (רומניה), כפר גדעון, ירושלים

ר' יוסף, אדם נעים הליכות וחברותי ואהוב על אנשי קהילתו בסיגט, ניהל ישיבה בביתו, ששימש גם כ"שטיבל" (בית תפילה). בשנת 1918, מייד לאחר הצהרת בלפור, בתג השבועות בעת תיקון ליל שבועות, הוא הפתיע את קהילתו בדרשה נלהבת שנמשכה שעות מספר, ובה הסביר את האידיאלוגיה הציונית וקרא לעלייה ולהקמת מדינה יהודית.

רשימות מהספרייה

הר"י קסו

גניאלוגיות יהודיות ברחבי העולם. הספרייה מאורגנת עתה לפי הנושאים הבאים: עבודות כלליות בנושאים גניאלוגיים, מקומות, ומשפחות. אנו מתכננים מסד נתונים שיאפשר גישה לחומר על פי מילת מפתח, דבר שיהפוך את ספרייתנו לידידותית למשתמש (user friendly), ובמועד מאוחר יותר נוסף דף מיוחד לקטלוג הספרייה באתר האינטרנט של הג"י. באי הכנס מוזמנים לבקר בספרייה החברה הגניאלוגית הישראלית בירושלים.

הערות כלליות

אל רשימת הפרוייקטים המתבצעים לקראת הכנס הבינלאומי ה-24 לגניאלוגיה יהודית שיתקיים ביולי בירושלים, אני מבקשת להוסיף את מסד הנתונים של הספרייה. בספריית הג"י, שמרכזה בירושלים, למעלה מ-600 כותרים, הכוללים מונוגרפיות, חוברות, עצי משפחה, קטעי עיתונים, מאמרים וקובצי מידע, וכמו כן תקליטורים, קלטות וידיאו, שקופיות וקלטות שמע. נוסף לכך אנו מקבלים כ-90 כתבי עת מחברות

(מאי 1944). הוצאה מיוחדת זו מוקדשת ליהדות הונגריה והעורך הוא אריה יערי, עם הצוות: אביהו רונן, צבי ארז, אלי נצר, דוד גור. גיליון זה, שנושאו השואה, כולל מידע על תאריכי פטירות (משוערים), פעולות הצלה, קטעי יומנים ועדויות.

כותרים אנגליים

Annals of Iraqi Jewry; A Collection of Articles and Reviews

(רשומות על יהודי עירק). עורכת: אורה מלמד. תרגום: אדוארד לוי. ירושלים. המחלקה לחינוך תורני ותרבות בתפוצות. הרשות לחינוך יהודי וציוני. המחלקה לקהילות ספרד בהסתדרות הציונית העולמית. 1995. ע' 437. צילומים.

כרך זה הוא חלק מהסדרה קהילות בישראל. מטרת הסדרה לתאר את חיי הקהילות הספרדיות ברחבי העולם במאה הקודמת. זוהי הוצאה יפהפיה, ושמות הפרקים הם זיכרונות ילדות, פולקלור, יהודי עירק בתפוצות, יהודים שנשארו בעירק. זהו מקור מצוין לחוקרים המעוניינים לדעת איך חיו אבותינו, ולא רק מי הם היו.

The Boys; Triumph Over Adversity. By Martin Gilbert. London. Weidenfeld & Nicolson

(הנערים; ניצחון על המצוקה). 1996. 511 ע'. מפתח. מפות. צילומים.

זהו סיפור מופלא על 732 ניצולי מחנה ריכוז צעירים, בנים ובנות. הספר מבוסס על מחקר רציני, והיסוד לכתיבתו הוא העובדה המפליאה שבשנת 1945 הציעה בריטניה לקבל אלף ניצולים צעירים ורק 732 נמצאו באירופה. הצעירים הם מפולין, הונגריה וצ'כוסלובקיה והם שרדו גטו, מחנות ריכוז, מחנות עבודת כפייה ומצעדי מוות. הספר מכיל שמות רבים ומקומות היכולים לעניין את הגניאלוג היהודי.

Britain and the Holy Land 1838-1914 (בריטניה וארץ הקודש). אוסף מסמכים מהקונסוליה הבריטית בירושלים. מאת מרדכי אליאב. יד יצחק בן צבי. דפוס מגנס. האוניברסיטה העברית, ירושלים. 1997. ע' 430. ביבליוגרפיה. מפתח. נספחים. הסדרה מכילה מידע רב על המושבות היהודיות בפלשתינה מנקודת המבט של הדיפלומטיה הבריטית. בספר שני חלקים: "הקונסוליה הבריטית בירושלים 1838-1914", ומסמכים. בעלי עניין מיוחד הם מסמכים כמו "רכישת נכסים על ידי יהודים" מאי 1910, "ההתנגדות הערבית לציונות" אפריל 1914. נספח מס' 2 הוא "נתינים ובני חסות בריטיים בפלשתינה (ראשי משפחה)". בני החסות הם יהודים שיש להם הגנה בריטית, והרשימה כוללת שמות, אוכלוסין והפניה

בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי מארח תצוגה בנושא הספר היהודי בגרמניה, בשם בתי ספרים, אנשי ספר, תמונות של ספריות יהודיות (Book Houses, Book People, Images of Jewish Libraries). במסגרת זו שמעתי הרצאה מעניינת של מרקוס קירקהוף (Markus Kirchoff), חוקר במכון שמעון דובנוב בלייפציג, בשם ממנדלי מוכר ספרים עד לשילומים – פרקים בתולדות הספריות היהודיות באירופה, בחסות בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי ומכון גתה. הקשר לגניאלוגיה הוא, כמובן, העובדה שבמקום שקיימים ספרים יהודיים קיים נתיב המוביל אל אבותינו.

רכישות חדשות

באדיבות גב' עדה הולצמן, יש לנו עתה בספרייה כל הסידרה של בני גומבין.

להלן תיאור קצר של חלק מהספרים וכתבי העת שנתרמו לספרייה על ידי הרב ג'ק ורודה כהן. אלה רק דוגמות מהמגוון הרחב של פריטים בעלי חשיבות גניאלוגית שהספרייה קיבלה מחברים וותיקים אלה.

כותרים עבריים

מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית-יישובית של ארץ ישראל. העורכים: יהושע בן אריה, יוסי בן ארצי, חיים גורן. יד יצחק בן צבי. ירושלים תשמ"ח (1987). ע' 220. אירורים. מפות. הספר עוסק בנושא היהודים בפלשתינה ויישוב הארץ בשנים 1799-1917. זהו תיעוד חשוב על רצף הגנוכחות היהודית בארץ ישראל. מלח הארץ. סיפור חייהם של בני מזכרת-בתיא לאה ומשה ניימן. מאת שמעון רובינשטיין דוד ה. שפירא. משפחת ניימן. ירושלים תשנ"א (1992). ע' 175. אירורים, צילומים, מכתבים וקטעי עיתונים.

ציוני-דרך בציונות – 30 תעודות מן הארכיון הציוני המרכזי. הספרייה הציונית על יד ההסתדרות הציונית העולמית. ירושלים תשל"ח (1978). ע' 88. עברית ואנגלית. ספרון זה יצא לאור לכבוד יום העצמאות ה-30 של מדינת ישראל. דוגמה של מסמך: גל העלייה השני מתימן, 1909. זהו מכתב תודה מוועד הקהילה התימנית אל ארתור רופין, מנהל "המשרד הארצי-ישראלי" ביפו, מ-7 בפברואר 1909. מסמך אחר הוא העלייה הרביעית, 1924, שהוא מכתב של יצחק גרינבוים, יושב ראש ההסתדרות הציונית בפולין, אל הוועד הפועל של התנועה הציונית בלונדון, 20 במאי 1924. המכתב מתאר את המאמצים שעשו קבוצות שונות כדי להגשים עלייה לארץ, לפני הקמת מדינת ישראל.

ילקוט מורשת, לתיעוד ועיון, גיליון נ"ז. מורשת. בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ. תל אביב, אייר תשנ"ד

להחזרת רכוש. ניתן למצוא את הפרוייקט באתר
<http://www.zlb.dilib.de>

ההגירה לממלכה המאוחדת נדונה בפרוייקט Moving Here של לשכת הרישומים (Public Record Office) הבריטי באתר
<http://www.movinghere.org.uk>

האנציקלופדיה היהודית
(The Jewish Encyclopedia), שיצאה לאור בין 1901 ו-1906 הינה מקור בלתי גדלה של מידע. היא הועלתה לאינטרנט, באתר
www.jewishencyclopedia.com

שני כתבי עת מקוונים (שהועלו לאינטרנט) המכילים מאמרים על נושאים מגוונים, כמו ביקורים בעיירות, בתי עלמין, סיפורים אישיים, מקורות אוכלוסין ונושאים הקשורים בשואה, הם:
LitvakSig Online Journal
www.jewishgen.org/litvak/journal.htm
Belarus Online Newsletter
http://www.jewishgen.org/Belarus/newsletter/bnl_index.htm

מקור מידע אחר הוא עלון החדשות, היוצא באנגלית ויידיש, של המכון למחקר יהודי Yivo
<http://www.yivo.org>

הרשיט קסו היא ספרנית למדיה, ספרנית בלומפילד, האוניברסיטה העברית, הר הצופים, ירושלים. כמו כן היא הספרנית של החברה הגניאלוגית הישראלית, בהתנדבות.

למסמכים. למעשה זהו סקר על האוכלוסיה היהודית באותה תקופה.

Juedisches Emigrantenlos 1938/39 und Die Schweiz; Eine Fallstudie. Series Exil Dokumente; Bd. 1 By Marthi Pritzker-Ehrlich. Bern. Peter Lang. 1998

(גורל המהגרים היהודים 1938/39 ושוויצריה) 324 ע'. ביבליוגרפיה. טבלאות עצי משפחה. הספר מבוסס על מסמכים משפחתיים של המשפחות הבאות: Pritzker, Ehrlich, Schidorsky, Mittler, Hoevel. משפחות אלה התיישבו בציריך ומקורן בפרוסיה המזרחית, חבל הריין ופראג. הם היגרו ב-1938. הספר הוא תרומה מגב' Irene Newhouse-SIG בלרוס של JewishGen.

Remembering Libivne; The Jewish Community of Luboml

(לזכור את ליביבנה). תוכנית התערוכה. ניו-יורק. פרוייקט תערוכת לובומל. 1996. 32 ע' של טקסט ועוד 32 ע' של צילומים. הספרון מתאר את התערוכה על החיים היהודיים בעיירה לובומל, ששמה היהודי היה ליביבנה. זהו מפעל שנעשה באהבה, על ידי ניצולים החיים היום בישראל, ארגנטינה וקנדה. בשנת 1975 הם פרסמו ספר זכור על לובומל.

אתרים מעניינים באינטרנט

כאן ראוי להזכיר גם את הכותרים הבאים, שניתן למצוא באינטרנט:

בספרייה העירונית של ברלין נמצאים מדריכי טלפון עירוניים יהודיים מתחילת המאה העשרים, והספרייה מתכוונת להעלות אותם לאינטרנט. הדרישה הרבה למדריכים אלה נבעה, כנראה, מריבוי התביעות

ביקורת ספרים

שפת המקור היא ספרדית, פורטוגזית או איטלקית. אותה המילה כתובה בצורה זהה לחלוטין בשלוש השפות האלה ומכאן הקושי.

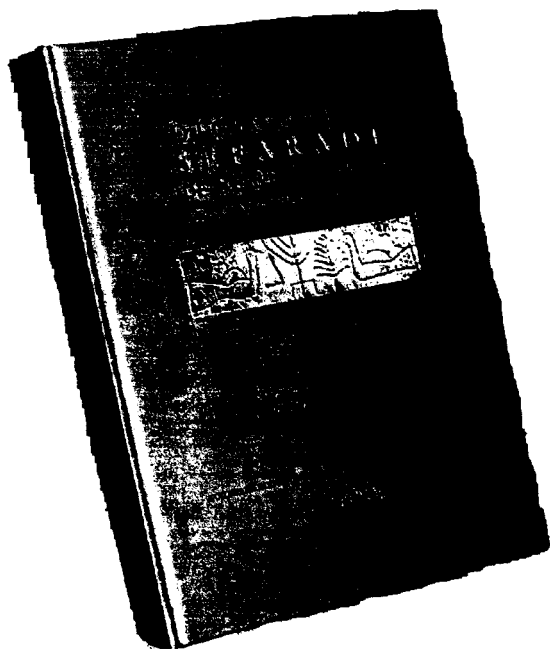
4. המקורות עליהם הסתמכו כדי לאתר את השם ולהסבירו.

5. עבור שמות מסוימים, הוסיפו המחברים ביוגרפיה קצרצרה של האדם הנושא את השם, או פורטרט שלו, או סמל המשפחה.

בסוף המילון נמצאת רשימה ארוכה של המקורות הראשיים (אלה שהיו יותר בשימוש) והמקורות המשניים – סך של למעלה מ-330 סימוכין. מפתח כל השמות מאפשר מציאת כל שם בקלות, בעיקר כשמדובר בכתיב לא מקובל של שם המשפחה.

כאשר הרציתי ביולי 2003 בכנס בווינגטון, וכן במאמרי על שמות יהודי בולגריה (שרשרת הדרות, כר' 17, מס' 3-4), הדגשתי כמה חסר מילון כוללני על שמות משפחה ספרדיים. לא להאמין – כה מהר נענתה משאלת לבי!

לסיום ברצוני לברך את הצוות הברזילאי על יוזמתו ועל הביצוע המושלם של המשימה, ובהערכה רבה ובכנות לומר להם "תודה!"

מילון לשמות משפחה ספרדיים

Dictionary of Sephardic Surnames by Guilherme Faiguenboim, Paulo Valadares and Anna Rosa Campagnano. Sao Paulo, SP, Frahia, 2003.

מילון לשמות משפחה ספרדיים, ע"י גיליירמה פייגנבוים, פאולו ואלאדארס ואננה רוזה קאמפניינו. סאו פאולו (ברזיל), פראייה, 2003.
מטילדה טג'ר

כאשר הספר הזה בידיים אי אפשר להתעלם מיופיו. הכריכה הקשה מהודרת, ההקדמה הארוכה מודפסת על נייר מבריק, והמילון עצמו מודפס בשני צבעים ומאוייר באיורים מקסימים, בפורטרטים ובסמלי משפחות, והוא נראה כמו ספר אומנות.

המילון דו לשוני, פורטוגזית-אנגלית, וההקדמה הארוכה מחולקת: העמוד השמאלי באנגלית, והעמוד הימני בפורטוגזית. ההקדמה כוללת סקירה נרחבת על תולדות יהודי ספרד ופיזורם בעולם, וכמו כן ניתוח מדוקדק של כלל השמות. המחברים לקחו כדוגמה את הספר הראשון של אלכסנדר ביידר על שמות יהודי האימפריה הרוסית, אך המתודולוגיה בה השתמש ביידר אינה ניתנת כאן ליישום, בעיקר משתי סיבות: ליהודי ספרד היו שמות משפחה מתחילת ימי הבינים ובתפוצותיהם דברו שפות רבות וכתבו באותיות שונות. ד"ר פייגנבוים וחבריו חילקו את השמות לשמות תנ"כיים, שמות פולחן (כהן ולוי – אך לפי דעתי מקומם הנכון היה עם השמות התנ"כיים או עם שמות מקצועות), שמות גיאוגרפיים, שמות מקצועות, שמות פטרונימיים (כוללים את הקידומת בן או בר) ושמות "מלאכותיים" (על פי ההגדרה של ביידר) הכוללים שמות צמחים וחיות, כינויים וכד'.

אנחנו מגיעים לחלק השני, המילון עצמו, המכיל 16,000 שמות מספרד ופורטוגל, מדינות אגן הים התיכון, מדינות הבלקן, המזרח התיכון עד לאפגניסטאן, ומדינות אמריקה המרכזית והדרומית. עבור כל שם הקורא ימצא:

1. האיותים השונים של השם, למשל לשם "אשכנזי" ישנם 18 איותים שונים.
2. ציון המקומות בהם היה נהוג השם. אם ניקח שוב את "אשכנזי" לדוגמה, נגלה שורה ארוכה של ערים ביוון, בתורכיה, במצרים, באיטליה, וכל מדינות אמריקה הלטינית.
3. פירוש השם בפורטוגזית ובאנגלית, אך שפת המקור אינה רשומה. כשהבאתי זאת לתשומת לבו של ד"ר פייגנבוים, הוא היה מודע לחסר, אך הסביר שהדבר היה קשה מאוד, מכיוון שעבור 40% מן השמות אין אפשרות לקבוע בוודאות אם

הכנס הבינלאומי הראשון על יהודי מצרים בעת החדשה
שהתקיים בימים 12-14 בינואר 2004 באוניברסיטת בר אילן ברמת גן
דיווחה: מטילדה טג'ר

אלפי ספרים לפני צאתם. ב-1982 פתח פרופסור שמיר את המרכז האקדמי הישראלי בקהיר ובו ספריה ענקית בה שמורים כל הספרים שהיו זרזקים במרתפי בתי הכנסת. מבחר הספרים משקף נאמנה את שטחי ההתעניינות של יהודי מצרים.

מר איב פדידה (Yves Fedida), יליד אלכסנדריה, נתן הרצאה בעל אופי גניאלוגי לחלוטין. הוא פיענח, תירגם לאנגלית ומיחשב את מיפקד האוכלוסין שהזמין מונטיפיורי עבור יהודי אלכסנדריה ב-1840.

נמנו במיפקד 1109 יהודים, בהם 240 משפחות. מר פדידה התעכב על ניתוח התנאים הפוליטיים ששררו בעת המיפקד, ניתוח השמות, המקצועות, והרכב האוכלוסייה על בסיס מין וגיל. מר פדידה ציין כי הנתונים של מפקד 1840 באלכסנדריה מוצגים באינטרנט באתר המוקדש כולו למורשת יהדות אלכסנדריה www.nebidaniel.com

במסגרת שני המושבים הראשונים של הכנס שהוקדשו להרכב הקהילתי של יהדות מצרים, הרצה גם חברנו, ד"ר יצחק כרם, על נוכחות יהודי יוון במצרים שהורגשה מאז המאה ה-19 ועד לתחילת המאה ה-20.

מר אפרים יעקב סיפר על קהילת יהודי תימן במצרים שבחרו להתיישב בארץ זו בעיקר בגלל הקירבה הגיאוגרפית.

ד"ר ירון הראל סקר את ילידי סוריה במצרים שנקלטו בין אחיהם ללא צורך בהתארגנויות נפרדות.

הגיע גם תורם של יהודי צפון אפריקה (הנקראים מערביים) בקהילת יהודי מצרים. בנושא זה התמקדה ד"ר מיכל בן יעקב.

לא נכחתי במושבים האחרים שנעזו יותר באספקטים חינוכיים ותרבותיים של קהילה מיוחדת זו.

היה זה יום מלא וגדוש במידע חשוב ושמחתי לראות בין באי הכנס מספר חברים של החברה הגניאלוגית הישראלית.

אחרי הברכות של רקטור האוניברסיטה ושל דיקן הפקולטה למדעי היהדות, נתן ד"ר צבי זוהר סקירה כוללת על תולדות יהודי מצרים מאז ימי קדם ועד לעת החדשה, עם הדגשה מובנת על הגניזה של קהיר ועושר המידע שהתקבל מפייענח אלפי התעודות שבה. ד"ר זוהר התעכב, כמובן, על שהותו של הרמב"ם במצרים: על עבודתו הפוריה ועל תפקידו החשוב ליד המלך המצרי. בהמשך סופר על בואם של גולי ספרד בסוף המאה ה-15 ותחילת המאה ה-16, וכיצד מאוחר יותר, עד המאה ה-17 הפכה מצרים למרכז קבלה. עם פתיחת תעלת סואץ ב-1869 וכיבוש מצרים על ידי הבריטים, זכתה מצרים להתפתחות כלכלית אדירה, וכתוצאה מכך זרמו אליה יהודים מכל רחבי האימפריה העות'מנית. בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20 קלטה מצרים גם פליטים יהודיים לאחר הפוגרומים במזרח אירופה וכמו כן אלה שברחו מן המהפכה הרוסית. עם עלייתו של היטלר לשלטון ועדיין בתחילת מלחמת העולם השנייה, הגיעו עוד למצרים מספר לא מבוטל של יהודים מכל רחבי אירופה הכבושה. ואז, כשהחיים היו יפים ונוחים, קמה מדינת ישראל ופרצה מלחמת העצמאות בשנת 1948. כתוצאה ישירה מכך, החל השלטון המצרי והעם ברחוב להתנכל ליהודים במצרים, והם החלו לעזוב את המדינה. עם פרוץ מלחמת סיני באוקטובר 1956 הגיע למעשה סופה של השהות היהודית במצרים. כיום יהודים אלה מפורזים במדינות אירופה המערבית: איטליה, צרפת, ספרד, אנגליה, באמריקה הצפונית והלטינית ומעט במזרח הרחוק. היו גם כאלה שמצאו מקלט בזאיר באפריקה (הקונגו הבלגי לשעבר), אך ב-1960 הם נאלצו לעזוב, עם קבלת העצמאות של מדינה זאת והפרעות הממושכות שהתלוו אליה.

אחרי ד"ר צבי זוהר עלה לבמה פרופסור שמעון שמיר מן החוג למדעי המזרח ומי שהיה שגרירה הראשון של מדינת ישראל במצרים לאחר כינון השלום בין שתי המדינות. בהרצאה מבריקה במיוחד סיפר פרופסור שמיר כי בתוקף תפקידו התרשם במיוחד מן העקבות האדירות שהשאירו היהודים אחריהם, הבניינים, הוילות, ובתי הכנסת הרבים שהיהודים איחסנו בהם

סיכומי מאמרים מתוך כתבי עת זרים
מטילדה טג'ר

Maajan, גיליון 68, ספטמבר 2003 (ביטאון
החברה הגניאלוגית של שוויצריה ושל המבורג)
אסתר רמון

שוויצריה

בתי כנסת בשוויצריה, Raymond M. Jung
המאמר מתאר את בית הכנסת ב- La Chaux de
Fons שנבנה ב-1896. במאמר ארבע תמונות של
המקום.

היהודים ב-Stuehlingen, Peter Stein
פירוט הגניאלוגיה של משפחת Guggenheim החל
משנת 1655 באחד עשר דורות עד אמצע המאה
ה-19. המאמר מלווה בעצי משפחה וביצוין כל
המקורות. המשך יבוא בחוברת הבאה.

מסמך ראוי לציון משנת 1912 מהעיר Endingen
נאמר בו: "במשך חג הסוכות לבעל הדירה בקומת
הקרקע הרשות לאכול בסוכה, אם הוא יהודי."

**היהודים ב-Sennheim בימי הרב נפתלי הירץ
בלום**
פרטים על 17 יהודים במקום זה במאה ה-18.

**רשימת הנישואים ברישומי נפתלי בן שמעון בלום
(אלוף 1750-1707)**
שישה רישומים בליווי פרטים רבים על בני הזוג
ומשפחותיהם.

המבורג

משפחת שאלתיאל – כל שלוש שנים, Michael
Studmund-Halevy
תיאור המפגש של המשפחה ביולי 2003 בעיר
Montpellier שבו השתתפו למעלה מ-100 בני
המשפחה.

**זכרונות על ילדות ונעורים פורטוגיזיים למחצה
בהמבורג** (1915), Ferdinand Meisel (1854-
1938)
מסופר על משפחות Rocamoras, Hesse, Moeller.

**חידה שתיפתר רק עם הזמן: ליום ההולדת ה-100
של דוד בן בנימין שאלתיאל**, Michael
Studmund Halevy
תיאור חייו של האלוף דוד שאלתיאל.

ETSI, Vol.6, No.22, Septembre 2003
מטילדה טג'ר

בחוברת זאת שני מאמרים על משפחות ואחד על מקור
מידע: רשימה ארוכה על "מפגש משפחתי בטולידו
שבספרד – משפחת עמר מסלוניקי", מאת אן-מרי
ריכנר-פראג'י (Anne-Marie Rychner-Farragi).
בני משפחה זו הם צאצאיהם של שני אחים שעסקו
בבנקאות. ההתרגשות היתה גדולה, בעיקר מאחר
שרבים מבני המשפחה ניספו בשואה ובכל זאת
ההישרדות ניצחה ודורות חדשים נולדו.
בטולידו נמצאה תעודה מן המאה ה-14 על בן משפחה
וזאת הסיבה שעיר זאת נבחרה למקום ההתכנסות
הראשונה. עץ משפחה באורך שבעה מטרים קישט את
האולם.

המאמר השני עוסק במשפחת Cansino שבאוראן,
אלג'יריה (Oran, Algeria). בארכיון כ"ח בפרח
נמצאה תעודה בעלת ערך רב: מכתב שנכתב בתחילת
המאה ה-20 בספרד ע"י רפאל Cansino-Assens,
צאצא של אנוסים, בו הוא מזכיר את בני משפחתו
שחיו באוראן ואשר היו המתורגמנים הרשמיים בשרות
מלך ספרד במאות ה-16 וה-17, כאשר ספרד שלטה
בחבל ארץ זה. המחבר מספר על מקור המשפחה
בסביליה ועל הצטיינותם של אחדים מבניה. המכתב
כולו הובא בתרגומו הצרפתי, וניתוחו נעשה בידי
עורכת "עצי" – לורנס אבן צור-חזן.

במאמר מקיף מספר פיליפ אבן צור על התוכנית של
הארכיון הלאומי עבור המדינות מעבר לים Centre des
Archives d'Outre Mer) בו נמצאים בעיקר
רישומי לידות, נישואין ופטירות של תושבי המושבות
הצרפתיות לשעבר. הארכיון החל במבצע ענק של
מיחשוב הנתונים החשובים האלה, המכסים באופן כללי
את התקופה 1840-1900, כל ישוב והשנים
הספציפיות שלו. המפתח לנתונים האלה ניתנים לעיון
באתר:

www.sdx.archivesdefrance.culture.gouv.fr/efafa/report.xsp

מאמר רביעי הינו דו"ח על התוכנית הספרדית של
הכנס ה-23 שהתקיים בורשינגטון ביולי 2003, שכללה
הרצאות על בולגריה, יון, תורכיה, רודוס, חלב
בסוריה, פרס ועירק וכמוכן לא נבצר מקומם של
האנוסים עם הרצאות על ניו מקסיקו (ארה"ב), קפו
ורדה (Cape Verde) וגם הולנד וארגנטינה.

**Revue du Cercle de Généalogie Juive,
No.76, Tome 19, Octobre –Decembre 2003**

מטילדה טג'ר

הפעם מתפרסמות מספר רשימות קצרות, ושתיים ארוכות יותר. הפעם החלטתי להתרכז באחד מן המאמרים הקצרים, משעשע למדי, שכותרתו מפתיעה: "האם קיימים שמות משפחה מיוחדים ליהודים?" מאת ברנרד ליון כהן (Bernard Lyon-Caen).

בהקדמה מספר המחבר שאנשים רבים מגישים שאילתות באתר החברה הגניאלוגית הצרפתית ושואלים "האם לפי דעתכם שם משפחה 'פלוני' הוא שם יהודי?" לשאלות מסוג זה עונה מנהל האתר בקביעות ובזהירות "רק מחקר גניאלוגי יוכיח – או לא – את מקור שם המשפחה".

המקרה שקרה לידידו ז'אן מישל-לוי (Jean Michel-Levy) מצדיק באופן מוחלט את התשובה המאופקת של מנהל האתר.

ז'אן גילה לא מזמן שבזמנו הונפק בצרפת בול הנושא את דיוקנה ושמה של גיבורת ה"רויסטאנס" [המחלתת שלנחמה בכובש הנאצי] ושמה סימון מישל-לוי (Simone Michel-Levy). ז'אן החליט לחקור אם ייתכן שהגיבורה היא יהודיה ואולי בת משפחתו. הם הרי בעלי שם זהה.

ז'אן מצידו הוא צאצא של המשפחה היהודית של גנרל שחי בין השנים 1802-1872, ומקור המשפחה מן העיר Strasbourg.

משפחתה של הגיבורה סימון, מקורה בכפר בצפון מזרח צרפת, לא רחוק מן הגבול עם שוויצריה. המשפחה מתועדת היטב במקום מאז 1650.

במקור השם מישל Michel הפך עם הזמן למישל המכונה נואל Noel ומאוחר יותר נהייה מישל-נואל דה לויט De Levit או מישל דה לסווי De Lesvi. השנוי האחרון נעשה לפני המהפכה הצרפתית (1789) כאשר השם נקבע למישל-לוי. יוצא מכך שהשם לוי ניתן ככינוי במטרה להבדיל בין הענפים השונים של משפחת מישל. עובדה היא שכל בני משפחת מישל-לוי מן הכפר הוא הוטבלו בכנסייה המקומית.

ז'אן חוקר עכשיו כיצד ומדוע נבחר דווקא השם לוי ככינוי למשפחה נוצרית טהורה.

ברנרד מסיים את רשימתו: "מסתבר שהשם לוי איננו בלעדי ליהודים!"

בין הודו המערבית והמבורג – בין שני אחים איזק יוסף ומיכאל פרוז – חלק חמישי על Leonor Pardo, Michael Studemund Halevy

מקורות למחקר גניאלוגי יהודי בארכיון המדינה המבורג, Juergen Sielemann

המחבר הוא מנהל הארכיון וזה החלק השלישי של דיווחו.

**Revue du Cercle de Généalogie Juive,
No.75, Tome 19, Juillet-Septembre 2003**

מטילדה טג'ר

חוברת זאת מוקדשת ברובה למחקר, לפעמים מתמשך, על שלוש משפחות צרפתיות מחבל אלזאס. השמות הם: Guggenheim, Aron de Phalsbourg, Rabbi Jacob Meyer. מאמר מפורט מאוד דן בחיילים היהודיים בחיל הרגלים בשנים 1803-1815. המחבר הוסיף את הפרטים האישיים שנמצאו בארכיון חבל הריין, שוב באלזאס.

המאמר האחרון הוא מפרי עטה של Eve-Line Blum-Cherchevsky ודן באספקט מיוחד של השואה בצרפת: על האנשים שיצאו מצרפת למחנות ריכוז ולא חזרו. 85,000 איש נשלחו למחנות כי התנגדו לכיבוש הנאצי ו-76,000 אחרים נשלחו למחנות בגלל היותם יהודיים (מתוכם 11,000 ילדים) במסגרת "הפיתרון הסופי". כ-108,000 לא חזרו.

המחברת מתקוממת נגד ניסוח החוק האזרחי הצרפתי, מכיוון שבמקרה שאין ודאות מוחלטת על מותו של אדם, בתי המשפט אינם יכולים להוציא תעודת פטירה בה סיבת המות היא "נפטר במחנות ריכוז", אלא רק אישור משפטי כי האדם "נעלם בזמן הדפורטציה".

את רשימתה מסיימת הגב' בלום במשפט הבא: "הגניאלוגים העכשוויים אינם מסתפקים במסירת מידע מפה לאוזן. הם זקוקים למסמכים חד משמעיים, מטעם השלטון האזרחי. כ-60,000 איש אשר נספו בשואה "נשכחו" ואין עבורם תעודות פטירה. זוהי עיקר מחאתי."

